

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

М.П. Баган, Л.В. Гмиря

**СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА.
МОРФОЛОГІЯ**

Київ

Видавничий центр КНЛУ

2023

Баган М.П., Гмиря Л.В.

Сучасна українська літературна мова. Морфологія [навчально-методичний посібник]. Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2023. 87 с.

Посібник призначений для студентів, які навчаються за освітньою програмою "Українська мова і література, англійська мова, зарубіжна література" першого (бакалаврського) рівня освіти за спеціальністю 014 Середня освіта, спеціалізацією 014.01 Українська мова і література.

Рецензенти:

Соколова С.О. – доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України;

Мінчак Г.Б. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології Київського національного лінгвістичного університету.

Надруковано за ухвалою вченої ради
Київського національного лінгвістичного університету
(протокол № 18 від 26 червня 2023 р.).

© М.П.Баган, Л.В.Гмиря 2023

© Видавничий центр КНЛУ, 2023

Зміст

Передмова.....	4
Морфологія.....	6
Іменник	10
Прикметник	20
Числівник	26
Займенник.....	31
Дієслово	37
Дієприкметник	49
Дієприслівник.....	54
Прислівник	58
Прийменник.....	64
Сполучник	68
Частка	72
Вигук.....	76
Контрольні роботи	81
Рекомендована література	85

Передмова

Морфологію вважають серцевиною кожної мови, оскільки саме вона впорядковує величезний лексичний запас мови, регулює правила відмінювання і вживання слів. Вільне, досконале володіння мовою неможливе без знання її морфологічних закономірностей. Вивчення морфології у закладах вищої освіти часто викликає у студентів труднощі. Це зумовлено і складністю морфологічної системи мови, наявністю в ній дифузних, перехідних явищ, і неоднозначним витлумаченням деяких із них у підручниках, і поверховим, схоластичним вивченням частин мови та їхніх граматичних властивостей у школі. Глибокому засвоєнню морфології української мови перешкоджає також недосконалий білінгвізм студентів, зокрема перенесення ними в рідну мову морфологічних особливостей російської мови.

Допомогти студентам легко й ефективно опанувати морфологію сучасної української літературної мови, а викладачам – зацікавити студентів і забезпечити їх добротними тренувальними вправами має на меті цей навчально-методичний посібник. Він створений передусім для самостійного вивчення студентами розділу “Морфологія”. Проте матеріалами посібника можна скористатися і для проведення практичних занять, і для перевірки викладачем знань студентів. Він стане в пригоді студентам філологічних спеціальностей як заочної, так і стаціонарної форм навчання.

Посібник охоплює всі теми, які згідно з програмою вивчають студенти філологічних факультетів у курсі “Сучасна українська літературна мова” в розділі “Морфологія”. До кожної теми подано питання, які студентам потрібно з’ясувати, основну й додаткову літературу, питання для самоконтролю та вправи, що допоможуть практично застосувати й закріпити здобуті знання.

У посібнику використано традиційну, подану в більшості підручників класифікацію частин мови, але до дискусійних, неоднозначно інтерпретованих у мовознавстві тем запропоновано ширшу додаткову літературу, щоб студенти мали змогу переконатися в складності й дискусійності деяких проблем української морфології, спробували самостійно поміркувати над ними. Питання для самоконтролю та вправи теж зорієнтовано на розвиток у студентів творчого, наукового мислення та на формування в них навичок аналізу проблемних питань.

У сучасних умовах важливим завданням викладачів є навчити студентів правильно відмінювати слова різних частини мови. У зв’язку з цим у посібнику запропоновано багато вправ на творення морфологічних форм, на редагування текстів з морфологічними помилками, на переклад конструкцій російської мови, які відрізняються від українських відповідників морфологічною будовою.

Орфографічні завдання до деяких тем подано у тому разі, якщо написання слів залежить від їхніх морфологічних особливостей.

Багато уваги приділено проблемі системних зв'язків у морфології, переходу слів з однієї частини мови до іншої, що сприяє об'єктивнішому й повнішому вивченню студентами морфології, переконує їх у багатстві, різноплановості та гнучкості морфологічних засобів рідної мови.

До багатьох тем запропоновано творчі, розвивальні завдання, які є досить корисними, бо вони дають змогу студентам простежити, відчутти функціонування слів у безпосередньому спілкуванні і ламають студентський стереотип про частини мови як абстрактні, непотрібні для природного мовлення категорії. Крім того, виконання творчих вправ сприятиме вдосконаленню мовленнєвих навичок студентів, збагаченню їхнього лексикону та шліфуванню стилістичних умінь.

У кінці кожної теми подано схему-таблицю морфологічного аналізу певної частини мови. Виконання морфологічного аналізу слів після опанування теми сприятиме систематизації знань студентів про кожен частину мови. Їм слід вивчити схеми-таблиці напам'ять, оскільки саме за ними доведеться виконувати морфологічний аналіз слів на іспиті.

У вправах використано новий, максимально придатний для кожної конкретної теми матеріал, який укладачами відібрано власноруч із творів українських письменників XIX-XXI ст. Перевагу надано високоестетичним текстам сучасних та "повернутих із забуття" письменників. Отож тексти вправ не лише будуть закріплювати знання та навички студентів, але й виконуватимуть пізнавальну, розвивальну, виховну та естетичну функції.

До деяких вправ тексти змодельовано, враховуючи специфіку життя й інтереси сучасної молоді. Сподіваємося, це сприятиме ширшому використанню правильної, красивої, літературної мови в повсякденному спілкуванні студентів, переконуватиме їх у потребі досконалого володіння морфологією рідної мови.

Морфологія

1. Предмет вивчення морфології.
2. Основні поняття морфології: частина мови, граматична категорія, граматична форма, граматичне значення, словозміна, словоформа, парадигма.
3. Принципи поділу слів на частини мови.

Література

Основна:

1. Городенська К. Г. Морфологія в контексті академічної лінгвоукраїністики Журнал «Українська мова» №4 (68) 2018. <https://ukrmova.iul-nasu.org.ua/https-ukrmova-iul-nasu-org-ua-https-ukrmova-iul-nasu-org-ua-vypusky-zhurnal-ukrayinska-mova-4-68-2018/morfologiya-v-konteksti-akademichnoyi-lingvoukrayinistyky.html>
2. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. С. 19-68.
3. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 9-32.
4. Сучасна українська літературна мова / За ред. А. П. Грищенка. Київ: Вища школа, 1997. С.305-319.
5. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я.Плющ. Київ: Вища школа, 2003. С.194-200.
6. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. С. 77-90.

Додаткова:

1. Алексієнко Л. А., Зубань О. М., Козленко І. В. Сучасна українська мова: морфологія: підручник. Київ: ВПЦ "Київський університет", 2014. 675 с.
2. Бойко В. М. Граматика української мови: морфеміка, словотвір, морфологія: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2014. 248 с.
3. Караман С. О. Сучасна українська літературна мова: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів Київ: Літера ЛДТ, 2011. 560 с.
4. Лаврінець О., Симонова К., Ярошевич І. Сучасна українська мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 524 с.

5. Мойсієнко А. К., Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис: підручник. Київ: Знання, 2010. 374 с.
6. Українська мова. Енциклопедія. Київ: Українська енциклопедія, 2000. статті: “Морфологія”, “Частини мови”.

Запитання для самоконтролю:

1. Що вивчає морфологія?
2. З якими розділами мовознавства пов'язана морфологія? Чому?
3. Що називають граматичною категорією? Які граматичні категорії мають а) іменники, б) прикметники, в) дієслова, г) прислівники?
4. Чим граматичне значення відрізняються від лексичного значення? Які граматичні значення об'єднує категорія а) роду, б) числа, в) виду, г) часу?
5. Що називають словозміною? Яким частинам мови властива словозміна?
6. Що називають словоформою? Скільки словоформ об'єднує іменникова парадигма відмінювання? Скільки словоформ має прикметникова парадигма відмінювання?
7. Що називають частинами мови?
8. За якими принципами виділяють частини мови? Поясніть кожен принцип.
9. Чому до всіх слів не може бути застосовним один принцип поділу на частини мови?
10. На якій підставі розрізняють самостійні та службові частини мови?
11. Які самостійні частини мови виділяють у сучасній українській мові? Дайте визначення кожної з них, вказавши на її узагальнене значення, морфологічні категорії й типове синтаксичну роль у реченні.
12. Чи можна вважати частини мови чітко окресленими, закритими класами слів? Чи між ними є перехідні явища? Відповідь поясніть.
13. Які службові частини мови ви знаєте? Дайте визначення кожної з них, вказавши на її функції.
14. Чому вигук не належить ні до службових, ні до самостійних частин мови? У чому полягає його функціональна специфіка?

Вправи:

Вправа 1. Прокоментуйте текст за належністю слів до частин мови, враховуючи їхнє узагальнене значення, синтаксичну роль, морфологічні категорії та словотворчі форманти.

В історії людської цивілізації нелегко віднайти народ, подібний нашому, який, маючи тисячолітню традицію державотворення, збагативши вершини людського поступу самобутньою культурою, протягом століть опісля був

позбавлений права знати правду про себе: хто він, чиїх батьків його діти, що з ними сталося сьогодні, за що боролися і вмирали його мудрі і мужні предки? Так само нелегко віднайти аналоги і з мовою, якій би випало пройти такий тернистий, воїстину хресний шлях, що судився мові народу українського, зокрема його друкованому слову. Впродовж віків це слово методично й жорстоко витіснялося з різноманітних державних і громадських інституцій, зі школи й науки, церкви й письменства, над ним сміялися і знущалися, його повсюдно забороняли.

Історія митарств українського друкованого слова пов'язана з десятками, сотнями таємних і гласних актів, циркулярів, указів, розпоряджень, метою яких було знищити мову багатомільйонного народу, звести нанівець сподвижницькі зусилля самовідданих діячів українського національного відродження...

І ось тепер, у добу духовного й національного відродження, ми маємо все більше можливостей неупереджено й розважливо поміркувати над багатьма сторінками нашої драматичної історії... Немало з них нам ще не раз доведеться перечитувати, переосмислювати заново, ретельно відбираючи зерна правди, історичної справедливості й істинної науковості від рясної половини всіляких вигадок, огульних звинувачень, замішаних на ідеологічній зангажованості, політичних спекуляціях та антинаукових теоріях.

М.Тимошик

Вправа 2. *Складіть речення за схемами.*

Прикметник іменник прислівник дієслово іменник;

Дієслово прислівник прикметник іменник;

Прислівник дієслово – прикметник іменник;

Прикметник іменник – іменник займенник іменник;

Прикметник іменник прикметник прислівник;

Прислівник іменник дієслово прислівник прикметник іменник;

Займенник прикметник іменник дієслово займенник іменник.

Вправа 3. *Визначте за семантичними, морфологічними й словотвірними ознаками частини мови статус поданих слів.*

Привітати, привітання, привіт, привітно; весною, навесні, весніти, весняний, по-весняному; три, трійка, тричі, троє, натроє, трійня, потроїти; неказаний, неказаний, неказанно, сказано; лихо, лихий, лишенько!, лише; зв'язати, зв'язаний, зв'язний, зв'язувальний, зв'язано, зв'язок, зв'язковий; учити, учений, навчання, навчений, навчальний, навчено, навчаючи; багатий, багато, багатій, збагачений; любити, любо, любий, улюблений, любощі; так, такий, отакий, отакої!, отакечки; зло, зле, злий, злющий, злість, зозла, на зло.

Вправа 4. *Підберіть різні частини мови з поданими коренями.*

Корінь	Іменник	Дієслово		Прикметник	Прислівник
			Дієприкметник		
-біл-					
-див-					
-друг-					
-гурт-					
-рід-					
-сил-					
-бік-					

Вправа 5. Поясність явища переходу виділених слів з однієї частин мови до іншої.

1. Казав **сліпий** – побачимо, як **кривий** танцювать буде (Нар.тв.). 2. **Весною** могили оборюють, і **ціле** літо зеленіють вони густою, пахучою травою (Гр.Тютюнник). 3. Це був час, коли сніг **колискову** співав ліхтарям (І.Жиленко). 4. **Смертні** нам безсмертя дарували, **Смертні** нам продовжили життя! (В.Симоненко). 5. **Минуле** не вернуть, не виправдять **минуле**. **Вчорашнє** – ніби сон, що випурхнув з очей. (В.Симоненко). 6. Я готовий подати руку **кожному** на цій землі (Ю.Андрухович). 7. **Холодному** й **голодному** не до школи (М.Куліш). 8. Коли **мертвий** живіший за всіх **живих**, останнім не позаздриш (В.Чемерис). 9. Говоріть про **померлого** так, наче він може вам відповісти (В.Лісовий). 10. – А **між іншим**: ти певна, що вона вчора підслухувала під дверима в Марусі? – **Отакої!** Та я ж її сама спіймала (В.Винниченко). 11. Нарешті, приходить ждане “завтра” (В.Домонтович). 12. Трохим кивнув головою комусь позад себе.. і крикнув до натовпу: – Розступіться! Дорогу **арештованому!** (В.Винниченко). 13. Хай же прийде в шалений вік Мій вогнистий, мій спраглий “**Добрідень!**” (І.Драч). 14. З **другого** боку, не може ота тінь ставати для людини тягарем. **Часом** біжить попереду, кудись заманує й кличе, а часом мовчки й понуро плететься **слідцем** (В.Шевчук). 15. Смачно готую, завжди на обід у неділю і **перше**, і **друге**, на десерт – фрукти чи торт (Є.Гуцало). 16. Так що для жінок ви – як нагорода, як медаль. **Мало** не висока урядова нагорода (Є.Гуцало). 17. Люди судять, люди гудять, люди кажуть **різне** (І.Жиленко).

Іменник

1. Загальна характеристика іменника як частини мови (категоріальне значення, морфологічні категорії, синтаксичні функції).
2. Лексико-граматичні розряди іменника.
 - ◆ Іменники – назви істот і неістот.
 - ◆ Іменники – власні і загальні назви.
 - ◆ Іменники – назви конкретних речей і абстрактних понять.
 - ◆ Іменники – предметні й речовинні.
 - ◆ Іменники збірні й одиничні.
3. Граматичні категорії іменника.
 - ◆ Семантико-граматична категорія роду. Класифікація іменників за родами. Іменники спільного роду (маскулізми й фемінативи). Визначення роду в абревіатур та невідмінюваних іменників іншомовного походження.
 - ◆ Словозмінна категорія числа. Іменники, що перебувають поза граматичною категорією числа (іменники однинної і множинної форми).
 - ◆ Категорія відмінка. Семантико-синтаксичні значення відмінків у сучасній українській мові.
4. Особливості відмінювання іменників.
 - ◆ Поділ іменників на відміни і групи.
 - ◆ Особливості відмінювання іменників I відміни.
 - ◆ Особливості відмінювання іменників II відміни.
 - ◆ Особливості відмінювання іменників III відміни.
 - ◆ Особливості відмінювання іменників IV відміни.
 - ◆ Відмінювання іменників множинної форми.
 - ◆ Прикметниковий тип відмінювання.
 - ◆ Невідмінювані іменники у сучасній українській літературній мові.

Література

Основна:

1. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. С. 69-258.
2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 33-89.

3. Сучасна українська літературна мова / За ред. М. Я. Плющ. Київ: Вища школа, 2003. С. 201-228.
4. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. С. 91-190.
5. Плющ М. Я. Категорія відмінка в семантико-синтаксичній структурі речення. Київ: Вид-во Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. 2016. 252 с.

Додаткова:

1. Алексієнко Л. А., Зубань О. М., Козленко І. В. Сучасна українська мова: морфологія: підручник. Київ: ВПЦ "Київський університет", 2014. 675 с.
2. Баган М. П. Історичний портрет фемінітивної підсистеми української мови. Рецензія на М.П. Брус Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування. Івано-Франківськ: Генеза, 2019. Українська мова. 2020. № 1. С.153-157.
3. Бойко В. М. Граматика української мови: морфеміка, словотвір, морфологія: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2014. 248 с.
4. Караман С. О. Сучасна українська літературна мова: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів Київ: Літера ЛДТ, 2011. 560 с.
5. Лаврінець О., Симонова К., Ярошевич І. Сучасна українська мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 524 с.
6. Мойсієнко А. К., Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис: підручник. Київ: Знання, 2010. 374 с.
7. Українська мова. Енциклопедія. К.: Українська енциклопедія, 2000. статті: "Іменник", "Рід", "Число", "Відмінок".
8. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. Київ: Наук. думка, 2019. 392 с.

Запитання для самоконтролю:

1. Що можуть позначати іменники? Як ви розумієте категоріальне значення предметності?
2. Які граматичні категорії мають іменники?
3. Які типові й нетипові синтаксичні функції виконують іменники в реченні? Наведіть приклади.
4. На які лексико-граматичні розряди поділяють іменники?

5. За якими критеріями розмежовують іменники – власні і загальні назви? На яких рівнях мови виявляються відмінності між ними?
6. Якими морфологічними ознаками відрізняються іменники – назви істот і неістот?
7. Які лексичні та граматичні відмінності мають іменники на позначення конкретних предметів та абстрактних понять?
8. У чому полягає морфологічна специфіка збірних іменників? За допомогою яких словотворчих суфіксів утворюються збірні іменники?
9. За якими параметрами визначається граматичне значення роду іменників?
10. Які іменники називають іменниками спільного роду? На які різновиди їх поділяють?
11. За якими критеріями визначають рід невідмінюваних іменників іншомовного походження?
12. Яку структуру має словозмінна категорія числа в сучасній українській літературній мові?
13. Які іменники перебувають поза граматичною категорією числа?
14. У чому полягає функціональне навантаження категорії відмінка в сучасній українській літературній мові? Якою є структура цієї категорії?
15. Які семантико-синтаксичні значення виражає кожен відмінок у сучасній українській літературній мові?
16. Які іменники належать до I, II, III, IV відмін? Які типи відмінювання іменників є крім тих, що формують чотири відміни?
17. Які іменники в сучасній українській літературній мові не відмінюються?
18. Чи однотипним є відмінювання іменників у межах кожної відміни? Як іменники I та II відмін поділяють на групи?
19. У чому полягає специфіка відмінювання іменників I відміни?
20. Які закінчення мають іменники II відміни в родовому, давальному і кличному відмінках однини?
21. Які особливості відмінювання іменників III відміни?
22. Які специфічні риси відмінювання мають іменники IV відміни?
23. Які закінчення мають іменники кожної відміни в кличному відмінку однини?
24. Які частини мови можуть переходити в іменники?

Вправи:

Вправа 1. *Знайдіть у тексті іменники. З'ясуйте, що вони позначають (істот, предмети, явища, узагальнені дії, ознаки, абстрактні поняття) і які синтаксичні ролі виконують.*

Жовтень – найдраматичніша пора осені.

Він весь із нерозв'язних протиріч, із величі й гротеску, з барвистих парадоксів. Місяць жовтень – це якийсь блискучий, неперевершений афоризм, тільки ж як-бо він майстерно зашифрований! Зашифрований і отими язичницькими павутинками бабиного літа, і закодованими споконвічними перельотами птахів на південь, у теплі краї, і апокаліптичним буйством барв зашифрований, і тривожним, безвихідним ревиськом лосів у пущах, і миготливим падінням метеоритів, і нашим стійким, начебто безпричинним смутком...

Коли на серці буває так, наче душа теж прагне польоту до вирію, намагається підняти на свої ілюзорні крила не тільки обважніле тіло, а й усі земні турботи, а й усі болі та розчарування, попіл спалених сподівань, надій, поривів. Душа у підсвідомості відгукується на той видимий і невидимий політ птахів на чужину, до вічної весни, бо їй також прагнеться вічної весни як конкретного вираження своєї невмирущості і безсмертя...

Є.Гуцало

Вправа 2. *Вишийте із тексту іменники, визначте їхні лексико-граматичні розряди.*

Тарас Шевченко народився на українській землі, під українським небом, проте він належить до тих людей-світочів, що стають дорогими для всього людства і що в пошані всього людства знаходять безсмертя.

Відкрите серце народного співця щедро ввібрало в себе волелюбний дух українського народу. В тій невеликій книжці, що ім'я її "Кобзар", клекоче ціле море горя народного, в ній невольницький поклик до помсти й порив до свободи, мудрий розум гуманіста і ніжна, чарівна краса української пісні.

Олесь Гончар

Вправа 3. *Визначте з-поміж поданих іменників істоти й неістоти. Поставте їх у формах знахідного й давального відмінка однини.*

Студент, колектив, народ, натовп, язик, товариш, табун, оселедець, краб, винищувач, змій, образ, твір, талант, "Шахтар", шахтар, автобус, капелюх, вірш, рій, професор, ніж, журнал, комп'ютер, директор, коректор, олівець, птах, чорнослив, дуб, морж, регулятор, пароплав, черв'як.

Вправа 4. *Утворіть від поданих слів збірні іменники. Виділіть використані словотворчі форманти.*

Студент, лист, птах, чоловік, людина, рідний, клієнт, секретар, муха, комаха, козак, апарат, бідний, малий, піший, староста, жінка, бідняк, товариш, дрібний, брат, сестра, професор.

Вправа 5. *Від поданих іменників утворіть назви осіб жіночої статі. Виділіть використані словотворчі форманти.*

Касир, поет, філолог, патріот, шеф, кравець, митець, критик, китаєць, сумісник, генерал, агроном, лікар, журналіст, швець, монтажник, жнець, німець, кореєць, турок, грек, угорець, лемко, подолянин, дослідник, селянин, співак, газда, комірник, князь, король, принц, ювіляр.

Вправа 6. *Визначте рід поданих слів, утворіть із ними речення.*

Олів'є, кутюр'є, какаду, ківі, каное, броколі, бренді, марабу, гінді, торнадо, есперанто, боа, авеню, авто, харчо, бюро, євро, Перу, Огайо, Онтаріо, Чилі, Міссісіпі, Конго, Таїті, СБУ, МВС, ПЕК, УПЦ, НАТО, ЗУНР, НРУ, УНР, ЖЕК, УНА-УНСО, Б'ЮТ.

Вправа 7. *Перекладіть словосполучення українською мовою. З'ясуйте відмінності в родовій характеристиці деяких іменників в українській та російській мовах.*

Восточная Сибирь, красноватая сыпь, железнодорожная насыпь, широкая степь, настоящий человек, научная степень, долгий путь, бездомная собака, сильный насморк, головная боль, стройный тополь, черный кофе, старинная летопись, долгая жизнь, фетровая шляпа, долгожданное письмо, свежее полотенце, пустой стакан, раскаленный утюг.

Вправа 8. *Випишіть з тексту іменники у три колонки: 1) ті, що вживаються в однині й множині; 2) ті, що вживаються лише в однині; 3) іменники множинної форми.*

Броколі добре зарекомендувала себе як дієтичний продукт для дітей, а також хворих на атеросклероз, різні недуги шлунка, нирок, печінки. Це справжня скарбниця корисних речовин: значно багатша за хімічним складом від поширеніших у нас цвітної капусти та кольрабі. У ній набагато більше аскорбінової кислоти. Білок цієї капусти не поступається за якістю білку тваринного походження. Багата броколі на калій, кальцій, фосфор, магній. Сформований у бутонах рослини на початку цвітіння пилко допомагає при лікуванні променевої хвороби. А ось нова інформація: американські науковці встановили, що проросле насіння капусти броколі має протипухлинні властивості. Ось чому броколі переживає нову "молодість". Нині її вирощують у США на площі у кілька разів більшій, ніж під цвітною капустою і патисонами. Інтерес до броколі зріс у Великій Британії, Франції, Нідерландах, Швеції, інших європейських країнах. Сподіваємося, що українців теж зацікавить ця поживна й корисна культура.

Із журналу

Вправа 9. *Перепишіть, підкресліть іменники, з'ясуйте семантико-синтаксичні значення їхніх відмінкових форм.*

Поява братів Тютюнників – Григорія та Григора – в українській літературі стала спалахом високого таланту, в якому аж “зашкалювало” від гіркої правди, щирості, доброти і людяності. Знаємо, що старший з них носив під серцем осколок з війни, який обірвав життя митця в розквіті таланту. Та я думаю, що Григорій Тютюнник носив під серцем два осколки: один осколок війни, а другий – від страшної несправедливості, яку переживав разом із своїм трагічним народом і Україною і до війни, і у війну, і після війни. Цього великого чоловіка мучила правда, вона рвалася з-під хворого серця на волю, на білий-білий папір, її конче треба було розказати людям, світові. І він розказав мужньо, епічно... Тютюнників “Вир” постав перед приходом “шістдесятників”, він захопив і виніс на ниву української літератури з холодної російськомовної круговерті молодшого брата Григора. І це був другий видатний подарунок старшого брата Україні.

Маємо феномен Тютюнників – цих круто непоступливих, абсолютно нонконформістських полтавців. Вони влили в жили української літератури свіжої, живлющої, озонної крові, нагадавши нам про такі категорії, як мужність митця, непохитність, порядність, правдивість.

В.Захарченко

Вправа 10. *Розподіліть подані іменники між відмінами та групами. Виділіть ті, що не належать до жодної з чотирьох відмін, поясніть чому.*

Микола, велич, армія, хитрощі, біль, вечір, тополя, татусь, хлопчисько, відро, лебідь, жабо, нежить, пил, курчатко, курча, радіо, пенсне, Дмитро, дівча, княжна, княжа, ножиці, наречений, лінь, нездара, корінь, м'якуш, ажіотаж, путь, поранений, зелень, плач, невдаха, СНД, Б'ЮТ, пальто, маленя, теля, малеча, тісто, віче, знання, ліки, бабище, хлоп'ятко, жаль, танго, Корсунь, Гадяч, Умань, бігуді.

Вправа 11. *Розподіліть подані іменники між відмінами та групами. Поставте їх у давальному й орудному відмінку однини.*

Логіка, гривня, знання, вільха, мережа, матрац, тираж, нежить, паралель, втіха, втеча, м'яч, ткаля, злість, річ, біль, розкіш, індича, віконце, зав'язь, стеля, собача, каланча, гайвороння, підніжжя, муха, злість, гараж, палац, ім'я, Настя, крига, пташеня, клоччя, привід, безгрішшя, відповідь, міць, рукавиця, плем'я, юнь.

Вправа 12. *Поставте подані іменники в родовому відмінку однини.*

Факультет, старостат, дипломник, дипломат, документ, стаціонар, інститут, Інтернет, конспект, декан, деканат, плакат, реферат, принтер, тест, звіт, залік, курс, план, гай, вокзал, град, верстат, Донбас, Кременчук, Дністер, ґрунт, Париж, балет, штаб, сік, голос, підмет, мандат, апарат, список, пункт, формуляр, проект, мороз, інвентар, дощик, генезис, сертифікат, Крим, устрій, сад, Федір, цикорій, акрополь, лев, медпункт, світанок, гектар, кодекс, партер, гелікоптер, асфальт, атлас, арешт, відгомін, аргумент, пил, Кабмін, алкоголь, стоматит, фактаж,

зв'язок, Сян, Буг, Миргород, Псел, сон, тунель, водопій, довідник, промінець, умілець, супермаркет, костьол, міст, етап, заєць, дар, азимут, турнір, вислів, каскад, опель, переляк, організм, виноград, аналог, театр, кефір, собор, кофеїн.

Вправа 13. *Розподіліть подані іменники за групами. Поставте їх у родовому, орудному й кличному відмінках однини.*

Квітникар, арф'яр, весляр, лікар, сопілкар, богатир, пасажир, куратор, дігтяр, школяр, корсар, паламар, кочегар, писар, шахтар, бібліотекар, комар, косар, вівчар, молочар, годинникар, менеджер, казкар, байкар, сміттяр, міліціонер, воротар, пекар, звір, тхір, банкір, оратор, Ігор, коментатор, сенатор.

Вправа 14. *Поставте подані іменники в родовому відмінку множини.*

Гривня, дорога, лебідь, ванна, пісня, кочерга, війна, айстра, кобра, загін, тонна, арка, вітальня, стаття, відчуття, життя, паралель, відповідь, біль, сани, автомобіль, плече, вуста, плесо, пасмо, раз, граблі, грам, губа, зуб, вухо, кеглі, консерви, подвір'я, тінь, ніж, тато, мама, бабуся, дідусь, теща, зять, Оленка, поле, весна, стегно, лижі, доповідь, весло, стеля, голова, поріг, вежа, корінь, шампунь, селище, хутір, сподівання.

Вправа 15. *Поставте подані іменники в кличному відмінку однини.*

Олена Василівна, Наталія Олексіївна, Наталка, Наталя, Катерина, Катря, Катруся, Марта, Неля, Текля, Лідія Орестівна, Юлія, Юля, Настя, Тоня, Нестор, Григорій, Кость, Назар, Тарас, Андрійко, Роман Петрович, Михайло Васильович, Микола Ілліч, Василь Тихонович, Денис Іванович, Каленик Федорович, Ілько Данилович, Олесь, Олексій, Василько, Валерій, Микита, Дмитро, Петрик, Петрусь, Петро, пан директор, товариш Бойко, добродій Степан, пан професор, друг Ярослав, колега Марко, бабуся Марія, внучок Миколка, зять Максим, племінниця Оксана, тітка Варка, тітонька Валя, дядечко Сергій, красуня Лариса, кума Стефанія, актриса, розумниця, подруга, незнайомка, приятель, воїн, охоронець, хлопчик, дитина, чоловік, негідник, земляк, чужинець, сусід, дівчина, юнак, громадянка, пані, панна, панночка, кондуктор, претендент, учасник, секретар, господиня, газда, мандрівник, міліціонер.

Вправа 16. *Перепишіть, поставивши виділені іменники у кличному відмінку.*

1. Що, **розум**, скептичний мій **химерник**? Не прикидайся, ти сумуєш теж (Л.Костенко). 2. Рівні ми з тобою, **кипарис-брат**! – мовила тополя, сонцеві не рада (С.Йовенко). 3. Ой ти ж, **рід** мій, **рід**, **родонько**! Роботящий мій з діда-прадіда!(Л.Костенко). 4. Благослови, добра **доля**, **вередуха** вперта, На цій землі мені жити та на ній і вмерти (В.Симоненко). 5. **Сеньйорита акація**, добрий вечір! (М.Вінграновський). 6. Тож послушайте, **сонце** і **вітер**! (В.Симоненко). 7. Понеси мене на крилах, **радість** моя... (В.Симоненко). 8. О, **край** мій, моїх ясних привітів

Не діставав від мене жодний ворог (О.Теліга). 9. Прощай, мій зошит! Спасибі тобі, друг, Що ти думок моїх не відцуравсь... (В.Симоненко). 10. Добрий вечір, криниця, красна дівиця! Вода – дочка Уляна! Земля – мати Тетяна! Камінь – брат Петро! (Д.Гуменна). 11. Сучасність, хисткі твої прикмети (С.Йовенко). 12. Єдиний скарб літ моїх, ганьба ганебна і принада, мене не знищ (С.Йовенко). 13. Любов світла! Чорна моя мука! І радість безрадісна моя! (В.Симоненко). 14. Не покидай мене, пекучий біль, Не покидай, важкая дума-мука (І.Франко). 15. Ой несуджений мій муж, мій лебідь білий... (І.Жиленко). 16. – Люлі, синок, треба спатки. Станеш ти, синочок, татком (І.Жиленко).

Вправа 17. *Перепишіть, правильно утворивши відмінкові форми виділених іменників. Прокоментуйте правила їх творення.*

I. Минулого тиждень відбувся поєдинок українського боксер Володимир Кличко з американським боєць Кріс Бьорд. Змагання тривало 12 раунд і потребувало від кожного спортсмен чимало витривалість, мужність, спортивного гарт. За кількістю здобутих очки перемогу присудили українському боксер. Цією перемога-вікторія молодший із брат Кличко повернув у сім'ю титул чемпіон світ за версія WBO.

II. У цьому рік, коли Італія мала аж чотири представник у Ліга чемпіони, нашу країну представляли лише два футбольні клуб. Традиційним гравець від України було кийвське "Динамо", через сито кваліфікаційного відбір із наполегливість і непоступливість пробився також донецький "Шахтар". Українським творець найкращого гол всі коментатор назвали Максим Шацьких, хоч цьому футболіст ще бракує стабільність і хист Андрій Шевченко.

III. Вже ввосьме українські модельєр потішили киянин своїми весняно-літніми колекція одяг. Найбільше публіка сподобалися моделі Лілія Пустовіт. Кожного сезон її жінка змінюється з нетиповою для нашої ментальність швидкість: постає то розкішною буржуазка, то сексуальною киця, то втілення ніжність і жіночність, то сміливим рушій авангард. В останній колекція Лілія є мережива у дух Людовік ІУХ – мереживо виглядає з-під бриджі, джинси, рукава, комір. Її моделі доповнені також обов'язковою нині деталь-аксесуар – пояс, подібним до пояс металіст, прикрашеним замочки, заклепки, блискітки, бісер тощо.

IV. Якщо для мандрі вам бракує час і гривні, але без подорож, пригоди, нових враження і відкриття ви жити не можете, рушайте до найближчого дендропарк. У нашому край їх багато, але за площа і довершеність архітектурного ансамбль виділяється дендропарк "Софіївка". Кілька століття тому на річка Кам'янка його збудував, аби догодити коханій жінка, граф

Потоцький. Річку перегородили **гребля**, і вода розлилася великою **кількість** озер, вирвалася на два **десяток метр** вгору фонтанами, утворила чотири **водоспад**. Кожне озеро прикрашають 2-3 **грот**. На одному **озерце** можна погодувати білосніжних **лебеді**, погладити довірливих **коні**, позаздрити дикій **качка**, що мешкає тут постійно. Пройдіться по **алеї "Софіївки"** – ви будете милуватися кожною **статуя**, кожним **камінь**: настільки вони природні й одухотворені. А скільки **дивовижа** в цьому **парк**! Ось на маленькому **камінець-горішок** тримається величезна брила. У простій **каменюка** можна впізнати античних **гіганти**, гордих **богині**, чудернацьких **звірі**. Є в цьому **заповідник** навіть підземна річка, водами якої у **човен** можна добратися до **острів** Коханья. Особливо красивий він восени, коли під сонячними **промені** вражає **розкіш і різнобарв'я** листя. Прогулянка по осінньому **килимок** з листя, яке чарує і своїми **пахощі**, і своєю **мальовничість**, подарує вам багато приємних **відчуття**. Отож приїжджайте познайомитися з **Умань** і помилуватися її неповторною **окраса** – дендропарк "Софіївка".

Вправа 18. Провідмініайте подані прізвища, імена й по батькові.

Маківка Інга Іванівна, Мартоха Лідія Євгенівна, Бойко Вероніка Павлівна, Розсоха Наталія Романівна, Шульга Сергій Степанович, Гмиря Василь Ількович, Салій Дмитро Павлович, Минко Олесь Якович, Мишанич Олексій Федорович, Сокіл Олег Віталійович, Гайдамака Каленик Ілліч, Глизь Роман Андрійович, Ковалів Григорій Петрович, Павлишин Марко Ілліч, Попада Галина Остапівна.

Вправа 19. Випишіть з тексту іменникові словоформи. Зробіть їхній морфологічний аналіз, заповнивши схему-таблицю. Запам'ятайте її.

Слово форма	Почат кова форма	Лексико-граматичні розряди					Грамаіичні категорії			Від- міна	Гру- па	Син- так- сична роль
		Істот./ неістот	Власн./ загал.	Абстр./ конкр.	Предм./ речовин.	Збірн./ одинич.	Рід	Чис- ло	Відмі- нок			

Український лев

Бубнявіють думки, проростають словами,
 Їх пагіння бринить у завихренні днів –
 Цілий тиждень живу і ходжу між левами,
 Недаремно ж і місто взивається – Львів.
 Я міста – ренегати, є просто байстрята,
 Є леви, що мурликають, наче коти,
 Божевільно байдуже облизують ґрати,
 І пишаються з власної сліпоти.
 Але думать про них я сьогодні не хочу,

Бо мені, видно, трішечки повезло –
Я побачив у Львові Міцкевича очі,
Кривоносові плечі й Франкове чоло.
Сивий Львово! Столице моєї мрії,
Епіцентр моїх радощів і надій!
Вибухає душа – я тебе розумію.
Але, Львово, хоч трішки мене зрозумій.
Я до тебе прийшов із захопленням сина.
Од степів, де Славута легенди снує,
Щоби серце твоє одчайдушно левине
Краплю сили хлюпнуло у серце моє
В.Симоненко

Вправа 20. *Напишіть міні-твір на будь-яку тему за допомогою лише іменників та службових частин мови. Зробіть повний морфологічний аналіз використаних у творі іменників.*

Зразок:

Полудень. Спека. Гора аж до неба. Стежка поміж кущиками, як гадючка. Краса! Хмари ген за виступом. А кольори! Яка гармонія відтінків! Але очам не до милування: стежка – не траса. Обережність в горах понад красу. Та й втома в ногах і плечах: рюкзак ніби з каменя. А ось галявинка. Не галявинка, а мрія: затишок, тінява, травиця. Якраз для відпочинку.

Прикметник

1. Загальна характеристика прикметника як частини мови (категоріальне значення, морфологічні категорії, синтаксичні функції).
2. Семантико-граматичні розряди прикметників.
 - ◆ Якісні прикметники, їхні семантико-граматичні властивості.
 - ◆ Відносні прикметники, їхні семантико-граматичні властивості. Творення відносних прикметників.
 - ◆ Присвійні прикметники, їхні семантико-граматичні властивості. Творення присвійних прикметників.
 - ◆ Перехід прикметників з одного розряду до іншого.
3. Ступені порівняння якісних прикметників.
4. Повні та короткі форми прикметників. Стилiстичні особливості їхнього вживання.
5. Типи відмінювання прикметників.

Література

Основна:

1. Баган М. П. Основні аспекти поглибленого вивчення теми "Прикметник" (методичні та практичні рекомендації). Українська мова і література. 2002. № 7. С. 6-8.
2. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. С. 259-317.
3. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 89-118.
4. Сучасна українська літературна мова / За ред. М. Я. Плющ. Київ: Вища школа, 2003. С. 228-243.
5. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. С. 190-207.

Додаткова:

1. Алексієнко Л. А., Зубань О. М., Козленко І. В. Сучасна українська мова: морфологія: підручник. Київ: ВПЦ "Київський університет", 2014. 675 с.
2. Бойко В. М. Граматика української мови: морфеміка, словотвір, морфологія : навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2014. 248 с.
3. Караман С. О. Сучасна українська літературна мова: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів Київ: Літера ЛДТ, 2011. 560 с.

4. Лаврінець О., Симонова К., Ярошевич І. Сучасна українська мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 524 с.
5. Мойсієнко А. К., Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис: підручник. Київ: Знання, 2010. 374 с.
6. Словник епітетів української мови / За ред. Л. О. Пустовіт. Київ: Довіра, 1998. 431с.
7. Українська мова. Енциклопедія К.: Українська енциклопедія, 2000. статті “Прикметник”, “Повні і короткі прикметники”.
8. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. Київ : Наукова думка, 2019. 392 с.

Запитання для самоконтролю:

1. На вираженні яких значень спеціалізуються прикметники?
2. Які граматичні категорії мають прикметники? Чим відрізняються граматичні категорії прикметника від аналогічних категорій іменника?
3. Яку синтаксичні ролі може виконувати прикметник у реченні? Яка з них є типовою для прикметника? Наведіть приклади.
4. На яких підставах деякі вчені до категорії прикметника зараховують так звані порядкові числівники й дієприкметники?
5. Якими семантико-граматичними властивостям відрізняються якісні прикметники від відносних та присвійних?
6. У чому полягає суть відносних прикметників? Від яких частин мови вони утворюються і за допомогою яких суфіксів?
7. Як утворюються присвійні прикметники в сучасній українській літературній мові?
8. Чи всі якісні прикметники мають ступені порівняння?
9. Чим найвищий спосіб порівняння відрізняється від вищого (за функцією, способами творення)?
10. Які є відмінності у вживанні форм ступенів порівняння прикметників в українській та російській мовах?
11. Якими морфологічними особливостями відрізняються коротка й повна нестягнена форми прикметника в сучасній українській мові? Яке функціональне навантаження вони мають?
12. Скільки типів відмінювання прикметників є в сучасній українській літературній мові? У чому полягає їхня специфіка?

Вправи:

Вправа 1. *Випишіть із поданих речень прикметники. З'ясуйте їхні граматичні категорії та синтаксичну роль. Знайдіть у реченнях слова, які*

втратили граматичні ознаки прикметника і перейшли до іншого лексико-граматичного класу слів.

1. Блаженна ця допитлива пора. Як перший сніг, цнотлива й небуденна, великодушна, радісна, натхненна (С.Йовенко). 2. Древлянський Тетерева наш! Як сон суворий темно-русий, Як мед із половецьких чаш, Свої важкі ти води рушиш (М.Вінграновський). 3. Батько, мов присмерк, сивий, часто зітхав: “Мій сину! Чом ти біліший снігу? Чом в тебе очі тихі? Стань, як і інші, сірим, сірим порядним звіром” (І.Жиленко). 4. Минає все у плині дорогому... Під синіми вітрилами ночей Вона тече старому і малому, На все життя єдина Рось тече (М.Вінграновський). 5. В наших пестошах щось зелене, Хоч жагуче тужна вона. Вона трохи старша від мене, ця смаглява весна (О.Ольжич). 6. Від перехожого лягала світла тінь (І.Жиленко). 7. Бо серед співу неспокійних днів, Повз таємничі і вабливі двері Я йду на клич задимлених вогнів – На наш похмурий і прекрасний берег (О.Теліга). 8. Раби хвилиної непевної забави, Легкого щастя й долі шукачі, Хіба ви кращі, ніж бездарні, мляві, На смітник викинуті паничі? (В.Симоненко). 9. Яка нестерпна – рідна чужина! (В.Стус). 10. Найпрекрасніша мати щаслива, Найсолодші кохані уста... (В.Симоненко).

Вправа 2. Складіть з поданими прикметниками по кілька речень, у яких би вони виконували різні синтаксичні функції.

Сміливий, наполегливі, подібний, солодка, найцікавіше, привабливіша, особлива, вірна.

Вправа 3. Утворіть з поданими словами по 2 речення, щоб в одному з них слово виступало прикметником, а в іншому – іменником. Поясніть відмінності в реченнєвій "поведінці" прикметника та іменника.

Колискова, старенька, загальнолюдське, минуле, солодке, безробітний, приголосний, знайомий, передова, учительська, військовий

Вправа 4. Підберіть до кожного іменника по кілька прикметників усіх трьох розрядів за зразком:

	Якісний	Відносний	Присвійний
мова	багата, розкішна, щира, барвиста, чиста	українська, батьківська, комп'ютерна, літературна	Шевченкова, материна, вчителева

Мова, мета, кохання, ваза, здоров'я, музика, мудрість, пташка, посмішка, пісня, шлях.

Вправа 5. Утворіть від поданих слів відносні прикметники, виділіть їхні словотворчі форманти.

Літо, ліс, травень, сонце, ранок, сіль, вишня, ґрунт, дошка, омана, зміст, жах, дерево, трава, глина, пластмаса, золото, військо, мереживо, вовна, вата, музика, місто, молекула, полахати, навчати, функціонувати, з'єднувати, кричати, грати, завтра, нікуди.

Вправа 6. *Утворіть від поданих іменників відносні та присвійні прикметники, якщо це можливо. Виділіть словотворчі суфікси, типові для кожного розряду прикметників.*

Козак, студент, бурлака, ткач, Франко, літописець, роззява, батько, герой, лобуряка, боєць, приятель, професіонал, вчитель, суддя, Тичина, капітан, ковбой, злодій, Дніпро, робітник, гайдамака, театрал, генерал, парашутист, футболіст.

Вправа 7. *Утворіть від поданих іменників присвійні прикметники.*

Олена, Оленка, Христина, Христя, Валентина, Валя, Валечка, Валюся, Ольга, Оля, Вероніка, Інґа, Неля, Лідія, Ліда, Лідуся, Галина, Галя, Галинка, Роман, Ромчик, Романко, Тиміш, Тарас, Андрій, Андрійко, Микола, Миколка, Анатолій, Толя, Только, Толик, Наталка, Наталя, Наталія, Петро, Петрусь, Петрик, Гриць, Григорій, Григир, Оріся, Оришка, Михайло, Мишко, Георгій, Віктор, Вітя, Вітась, Анжеліка, Юрко, Юрій, Юрчик, Юрась, Зоя, Тимофій, Тимко, Валерія, Микита, Ілько, Таїсія, Василь, Вася, Вікентій, тітонька Ася, тітка Варка, сирота, небіж, дядько, племінниця, племінник, зовиця, дівер, свекруха, мачуха, дочка, доня, синок, бабуся, дідусь, онучка, онучок, секретарка, кранівниця, актриса, шеф, студентка, красуня, кум, кума, циркач, подруга, тихоня, українець, полька, поляк, юнга, подружка, кухарка, сваха, юнак, колега, сусід, напарник, господиня, газда, квартирант, гість.

Вправа 8. *Перекладіть українською мовою. Прокоментуйте явища переходу прикметників з одного семантико-граматичного розряду до іншого.*

Куриные окорочка, коровье молоко, волчьи ягоды, медвежья услуга, свиной студень, лисий воротник, песцовая шапка, лебединая песня, бабье лето, змеиный яд, бычий рев, львиная доля, птичье молоко, орлиный взгляд, кошачья походка, петушиные бои, тараканьи бега, крокодилы слезы, рыбий жир, гусяная кожа, ослиное упрямство, заячья губа, прическа «лошадиный хвост».

Вправа 9. *Утворіть від поданих прикметників усі можливі форми ступенів порівняння.*

Низький, боязкий, глибокий, щирий, плаский, винахідливий, далекий, широкий, чемний, вузький, світлий, жаркий, високий, дорогий, небезпечний, солодкий, близький, глевкий, короткий, тьмянний, строкатий, претензійний, загрозливий, тонкий, гіркий, геніальний.

Вправа 10. *Перекладіть українською мовою. З'ясуйте відмінності в творенні та вживанні форм ступенів порівняння прикметників в українській та російській мовах.*

Договор дороже денег, высшая мера наказания, самое изысканное украшение, лучшие студенты курса, величайшая ошибка, наименее опасное средство, ближайший киоск, покупай фрукты посвежее и поспелее, мать добрее отца, Днепр длиннее Десны, чем крупнее сахар, тем слаще, будь посмелее, самый хитрый среди мошенников, надо быть внимательнее, наиболее распространенное мнение, жираф выше слона, и постройнее, редчайший случай в моей практике, искуснее его не найдешь, полнейшая глупость, более важное мероприятие, чем свежее хлеб, тем вкуснее, самый надежный друг, этот кабинет меньше, но уютнее, следует одеваться поскромнее.

Вправа 11. *Відредагуйте речення. Поясніть граматичні і лексичні помилки.*

1. Лінь – злійший ворог школярів. 2. Чим інтесивніше навчання, тим ефективніше. 3. Сама найбільша помилка учнів – неухажність на заняттях. 4. Мій твір не менше твого, просто в мене почерк дрібніше. 5. Ця книга цікавіше попередньої, хоч і має менш яскравішу обкладинку. 6. Наш учитель – мудрійший з усіх вчителів. 7. Самі найлегші вправи задають на уроках фізкультури, а найбільш складніші – на уроках математики. 8. Чим цікавіше фільм, тим швидше він минає. 9. Важнішою ознакою приладу є безпечність. 10. Старшокласники намагаються обрати професію поперспективніше, а навчальний заклад – попрестижніше. 11. У школі працює багато гуртків: один цікавіше іншого. 12. Хай перемаже сильніший з нас. 13. Сьогодні погода більш приємніша, ніж учора. 14. Я купую одяг тільки самих яскравих кольорів.

Вправа 12. *Утворіть від поданих прикметників, де можливо, короткі й повні нестягнені форми.*

Зелений, чарівна, світлий, вечірня, дрібний, тепла, теплий, жаркий, радий, рада, барвіста, ясний, чесні, згодний, гідна, вірне, добрі, добрий, вартий, варта, срібний, срібна, повний, повні, повинний, рівний, ревний, спілий, спіла, сипкий, сипкі, слизький, слизьке.

Вправа 13. *Відредагуйте речення. Поясніть, яким формам прикметника слід віддати перевагу в кожному реченні? Чому?*

1. У продажі з'явилися чудові шовкові тканини. 2. Я рад встановити взаємовигідні контакти з Вашою фірмою. 3. Розраховуємо на Вашу щирю підтримку. 4. Як гарно описували жіночу вроду українські класики: героїні їхніх творів неодмінно мали рум'яне личко, тонкі брови, карі очі, повні уста, білі руки. 5. Цей контракт не варт наших зусиль і часу. 6. Читаєш лірику поетів-романтиків,

і перед очима постає така картина: у вечірню пору на темному небі сходять ясні зорі, впливає срібний місяць, десь лунають дівочі співи, а закохані ведуть щирі розмови. 7. З вікон нашого інституту видно зелен парк. 8. Цей виноград я не купуватиму, бо він дуже дрібен. 9. Я маю для вас дуже важливу інформацію. 10. Яка розкішна у Вас вітальня!

Вправа 14. *Провідмініайте прикметники й іменники, поясніть їхні відмінкові флексії.*

Природне середовище, нікудишній сніг, придорожня кав'ярня, завчасний приїзд, безкрай степ, невтїшне повідомлення, дружний колектив, пізня осінь, дружнє ставлення, блїдолиций першокурсник, довговія красуня, вечірня прохолода, новітній підручник, смуглолиций китаєць.

Вправа 15. *Випишіть із тексту прикметники. Проаналізуйте їх за схемою:*

Слово-форма	Початкова форма	Семантико-граматичний розряд	Грамаіичні категорії			Ступінь порівняння	Повна/коротка форма	Група	Синтаксична роль
			Рід	Число	Відмінок				

Лукашеві уроки української мови

Микола Лукаш мав заповітну мрію – укласти словник української мови, який би був повнішим за Грінченків. І хоч не встиг здійснити задумане, та залишив у спадщину величезну картотеку лексико-фразеологічних матеріалів.

Невипадково Лукашеві переклади вирізняються з-поміж інших насамперед природним, органічним звучанням, багатою, соковитою мовою. Бо й справді, вільне, віртуозне поводження зі словом є саомбутньою рисою творчого почерку. Однак за цією “вільністю”, за нібито “зухвалим” поводженням зі словом відчувається титанічна праця над кожним мовним зворотом. Відчувається щира любов і глибока повага до зневажуваної упродовж тривалого часу української мови, прагнення віродити її первісну красу. Своїми талановитими перекладами Микола Лукаш намагався перемогти стилістичні традиції, які обмежували введення просторічних, розмовних елементів, діалектних слів у тканину художнього тексту. Для нього вони не були другосортними, непотрібними, віджилими. М.Лукаш був певний, що ці слова разом із численними поетизмами, неологізмами надають мові перекладу барвистого, соковитого відтінку, колоритного звучання.

Із журналу

Числівник

1. Загальна характеристика числівника як частини мови.
2. Розряди числівників за значенням.
 - ◆ Порядкові числівники як перехідне явище на межі числівника та прикметника.
 - ◆ Власне кількісні числівники як ядро лексико-граматичного класу числівників.
 - ◆ Збірні числівники. Творення та особливості вживання.
 - ◆ Дробові числівники. Їхня структура та особливості вживання.
 - ◆ Неозначено-кількісні числівники. Особливості вживання. Перехід слів інших частин мови у Неозначено-кількісні числівники.
3. Структурні розряди числівників.
4. Особливості зв'язку числівників з іменниками.
5. Типи відмінкових парадигм числівника.

Література

Основна:

1. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. С. 318-363.
2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 118-135.
3. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. С. 207-220.

Додаткова:

1. Алексієнко Л. А., Зубань О. М., Козленко І. В. Сучасна українська мова: морфологія: підручник. Київ: ВПЦ "Київський університет", 2014. 675 с.
2. Лукінова Т.Б. Числівники в слов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис). Київ: Наукова думка, 2000. 370 с.
3. Українська мова. Енциклопедія. Київ: Українська енциклопедія, 2000. стаття: "Числівник".
4. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. Київ : Наукова думка, 2019. 392 с.

Запитання для самоконтролю:

1. Що визначає числівник?
2. Які граматичні категорії властиві числівникам?

3. Які синтаксичні ролі числівники виконують у реченні? Наведіть приклади.
4. На яких підставах порядкові числівники в сучасному мовознавстві зараховують до лексико-граматичного класу прикметника?
5. У чому полягає морфологічна специфіка неозначено-кількісних числівників? Слова яких частин мови виконують функції неозначено-кількісних числівників? Наведіть приклади.
6. Які семантико-граматичні особливості мають збірні числівники?
7. Чи можна вважати числівник однорідною частиною мови? Які розряди становлять його ядро, а які – периферію? Чому?
8. Які числа позначають дробові числівники? Яка в них структура?
9. На які структурні розряди поділяють числівники?
10. Числівники керують іменниками чи узгоджуються з ними?
11. Скільки є типів відмінювання числівників в сучасній українській літературній мові? Перелічіть їх. Чи всі числівники відмінюються?
12. Які числівники мають паралельні форми при відмінюванні?
13. Чим відрізняється відмінювання числівників на позначення десятків і сотень?
14. Як відмінюються складені кількісні числівники?
15. У чому полягає специфіка відмінювання складених порядкових числівників?

Вправи:

Вправа 1. *Знайдіть у реченнях числівники, визначте їхні розряди й синтаксичну роль.*

1. Над Хіросімою дощик плакав, наче дитя. 643 журавлики стали тоді нічийними (С.Йовенко). 2. На світі законів немало, Я нагадаю один: Щоб море не висихало, Потрібно багато краплин (В.Симоненко). 3. Ах, скільки струн в душі дзвенить! Ах, скільки срібних мрій літає! (О.Олесь) 4. Доберемося за три годиночки за стонадцять верст до родиночки (Л.Костенко). 5. Своя! Своя! – між тисяч, тьми киян – своя ім'ям і долею своєю (С.Йовенко). 6. І стала ти В сімнадцять літ вдовою (В.Симоненко). 7. Двоє в великому місті на припоні у ста обов'язків, ста заборон, забобонів поглядами зустрілись (С.Йовенко). 8. Є тисячі доріг, мільйон вузьких стежинок, Є тисячі ланів, але один лиш мій (В.Симоненко). 9. 5 листопада 1937 року Гітлер вперше відкрив свій план загарбання чужих земель генералам (В.Земляк). 10. Дві жінки, дві сльозини, дві змії. Суперниці. Що перша – острах втрати, а друга – то зухвала спрага брати любов – усупереч всьому (С.Йовенко). 11. Вже два десятки стукнуло хлопчині... (В.Симоненко). 12. Тринадцять руж під вікнами цвіло. Тринадцять руж – чотирнадцята біла (М.Вінграновський). 13. Мине ще сто тисяч літ і двісті (І.Жиленко).

Вправа 2. Утворіть від поданих кількісних числівників числівники усіх інших можливих розрядів.

Один, два, три, сім, десять, тринадцять, тридцять, сорок, сто, двісті, тисяча.

Вправа 3. Напишіть міні-твір на одну з поданих тем, використавши якнайбільше числівників, визначте їхні розряди та синтаксичні функції.

"Мій улюблений футбольний клуб", "Пригоди однієї гривні", "Якби я був мільйонером...", "Як я провів канікули".

Вправа 4. На місці крапок вставте неозначено-кількісні числівники іменникового та прислівникового походження, не повторюючи їх в межах речення.

Футбольний матч подарував вболівальникам ...приємних емоцій, проте недоліків у ньому теж було ... ; Для успішної кар'єри потрібно ... наполегливої праці, ... терпіння, ... житейської мудрості і ... везіння; 1 вересня на вулицях Києва ... квітів: та поспішають до школи ... дітлахів, з-поміж яких особливо тішать око невеличкі ... збентежених, усміхнених першокласників; Кава буде надзвичайно смачною, якщо в неї покласти ... цукру, додати ... кориці, ... гвоздики, ... лимонного соку.

Вправа 5. Запишіть цифри словами – кількісними і, де потрібно, збірними числівниками, поставте в потрібній відмінковій формі іменники, знявши дужки.

1 (ніж, ножівка, ножище, ножиці), 2 (стіл, раз, дзеркало, ваза, дерево, слово, джинси), 3 (стілець, викладач, дівчин, море, ліжко, лижі), 5 (вінок, весна, озеро, сани), 20 (учень, кінь, учениця, курча, перегони), 21 (день, зустріч, учень, гуся, двері), 22 (тиждень, студент, університет, каченя, одвірки), 46 (день, річ, індича, окуляри), 143 (чоловік, жінка, відро, хлоп'я, граблі), 1258 (місяць, ніч, секунда, немовля, пологи).

Вправа 6. Запишіть цифри словами. Розкривши дужки, поставте іменники в потрібній формі.

1/6 (кошти), 2/3 (шлях), 3/4 (відро), 4/5 (літр), 5/7 (бочка), 1 ³/₄ (об'єм), 8/15 (кілометр), 1,7 (порція), 2,3 (фунт), 4, 75 (хвилина), 1,01 (година), 1,5 (місяць), 6,7 (обсяг), 3,25 (аркуш).

Вправа 7. Запишіть іменники в потрібній відмінковій (родовій) формі, сполучивши їх із числівниками півтора (півтори), два (дві), три, обидва (обидві), обоє.

Метр, кілограм, дюйм, гривня, місяць, раз, склянка, декада, верста, кухоль, каструля, тиждень, кубометр, градус, мільйон, скирта, купа, відро, речення, сторінка, черпак, село, аркуш, ложка, миска, пиріг, пакет, жменя, година, зошит, рік, кошик, помідор, мішок.

Вправа 8. Пригадайте українські фразеологізми, приказки або прислів'я з різними формами числівників. Заповніть таблицю.

Числівник, форма		2	3	7
Кількісний	Н.в.			
	Р.в.			
	Д.в.			
	З.в.			
	О.в.			
	М.в.			
Збірний				
Порядковий				

Матеріал для вправи: перемовитися двома словами, по сім неділь на тиждень, їсти за трьох, як сім баб пошептало, бути на сьомому небі від радості, працювати на два фронти, під сімома замками, працювати до сьомого поту, у семи няньок дитина без носа, здерти сім шкур, погнатися за двома зайцями, семеро одного не чекають, намолоти сім мішків гречаної вовни, зігнути в три погібелі, третій зайвий, між двох вогнів, сидіти на двох стільцях, ніби три дні не їв, з'явилося друге дихання, танцювати до третіх півнів, два боки однієї медалі.

Вправа 9. Запишіть увесь текст словами, поставивши виділені сполуки числівників та іменників у потрібному відмінку.

Страва "Бурда"

Для приготування **989** мілілітрів цього супу(а) потрібно почищений і подрібнений гарбуз (близько **1,2/3 кілограм**) разом з **230 грами** вівсянки, **358 грами** манки, **470 грами** кров'янки, **7** цибулинами і **1,2** ложечки солі вкинути в окріп і варити близько **21 хвилини**. На **22** хвилині додати підсмажений на **150 грами** меду(а) мак і печений буряк, збризнутий **38 краплями** лимонного соку (а). Їх, до речі, можна замінити **26 краплями** коньяку. Заправити цей духмяний й апетитний відвар сумішшю зі збитого киселю (до **297 грами**), **168 грами** рису(а) й **584 мікрограми** перцю(я). Посипати **6,85** подрібненого банана(у) й тертим шоколадом (достатньо **80 грами**). Смачного!

Найбільші озера Землі

Найбільшим озером Землі є Каспійське море, яке вражає своїми **376 тисячі кілометри**. Його глибина сягає **1125 метри**. На другому місці – озеро Верхнє із групи Великих озер в Америці. Його площа дорівнює **82 тисячі кілометри**, а глибина – **406 метри**. Відоме всім озеро Байкал на фоні гігантських озер здається карликом, бо займає площу до **31 тисяча кілометр**. Але й славиться воно не площею, а глибиною, яка відповідає **1620 метри**. Значно меншими за обома

параметрами є озера Чад і Балхаш. Перше займає не більше **26 тисячі кілометри** і має "сміхотворну" глибину – аж **11 метрів**, друге – майже таке саме за площею, а от глибина його більша: сягає **28 метри**. Українські озера значно менші і мілкіші. Площа найбільшого з них – озера Сасик (Кундук) – дорівнює **205 кілометри**, площа озера Ялпуг обмежується **149 кілометри**, а озера Курулчуй – **94 кілометри**. Інші озера ще мініатюрніші.

Вправа 10. *Перекладіть українською мовою і запишіть словами.*

Дважды два – 4; Пять у пять – 25; К 56 прибавить 9 – сумма равняется 65; От 77 отнять 16 – разница составит 61; 54 – это 15 % от 360; Если сложить 22 с 97, то сумма будет около 100, а вот если 22.222.222 сложить с 978.897.789, то сумма окажется чуть больше миллиона; Квадриллион – это цифра с 15 нолями, а со сколько нолями триллион? На 20 гранях икосаедра закрепили около 360 горошинок жемчуга; Диаметр Солнца измеряется не 966.145 километрами, а 1.392.457 километрами; 12 во второй степени равняется 144; На 1670 гектарах вырастили больше 5.660 тонн овса; В Киеве построили дом с 1129 балконами; Из 67 пострадавшими работают 2 психолога.

Вправа 11. *Випишіть з тексту числівники. Зробіть їхній морфологічний аналіз, заповнивши схему-таблицю. Запам'ятайте її.*

Числівник	Початкова форма	Розряд за значенням	Граматичні категорії			Розряд за структурою	Характер словозміни	Синтаксична роль
			Рід	Число	Відмінок			

Минуло вже не одне тисячоліття з того часу, як людина відкрила для себе хрін, зробила його окрасою і буденного, і святкового столу. Бо й справді, з хроном усі м'ясні та рибні страви смачніші, та, головне, він в півтора разу пришвидшує перетравлювання їжі, в котрій багато білків. У коренях хрону – сила вітамінів, ферментів, глікозидів, солей, завдяки яким він виводить із судин холестерин, а також солі, тобто запобігає остеохондрозу. Це перша оздоровча властивість хрону. Друга перевага цієї рослини полягає в тому, що вона має сприяє кровообігу (а для українців це дуже важливо після 1986 року), розширює судини.

Тож, витягнувши з криниці відро води, вкиньте в нього 4-5 корінців очищеного хрону й залиште на кілька годин. Незабаром вода стане цілющою. А відвар тертого хрону (2 столові ложки потрібно прокип'ятити впродовж 25-30 хвилин у 3 склянках води) знадобиться для промивання ран та компресів.

Найкращі якості мають корені хрону, товщина яких дорівнює приблизно 2,5 см. Тому садити хрін потрібно неглибоко, в родючий ґрунт. На неродючих ґрунтах корені гілкуються, за кільканадцять тижнів дерев'яніють і втрачають свої смакові якості. (Із журналу)

Займенник

1. Функціональна специфіка займенників.
2. Граматичні типи займенників (за співвідношенням з іншими частинами мови).
3. Розряди займенників за значенням.
4. Відмінювання займенників.
5. Правопис займенників.

Література

Основна:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови. Київ: Унів. Вид-во «Пульсари», 2004. С. 184-216.
2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 135-156.
3. Сучасна українська літературна мова / За ред. М. Я. Плющ. Київ: Вища школа, 2003. С. 254-365.
4. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. С. 221-241.

Додаткова:

1. Алексієнко Л. А., Зубань О. М., Козленко І. В. Сучасна українська мова: морфологія: підручник. Київ: ВПЦ "Київський університет", 2014. 675 с.
2. Бойко В. М. Граматика української мови: морфеміка, словотвір, морфологія : навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2014. 248 с.
3. Караман С. О. Сучасна українська літературна мова: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів Київ: Літера ЛДТ, 2011. 560 с.
4. Лаврінець О., Симонова К., Ярошевич І. Сучасна українська мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 524 с.
5. Мойсієнко А. К., Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис: підручник. Київ: Знання, 2010. 374 с.
6. Ожоган В.М. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української літературної мови. Київ, 1997. 230 с.
7. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. статті “Займенник”, “Прономіналізація”.
8. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. Київ : Наукова думка, 2019. 392 с.

Запитання для самоконтролю:

1. Яку функцію займенники виконують у мові?
2. Чому не всі вчені виділяють займенник як окрему частину мови?
3. На які граматичні типи поділяють числівники відповідно до їхньої співвіднесеності з різними частинами мови?
4. Займенників якого граматичного типу в українській мові найбільше?
5. На які розряди за значенням поділяють займенники в сучасній українській мові?
6. Який розряд охоплює найбільше займенників?
7. Який розряд охоплює найменше займенників?
8. Займенники якого розряду вживаються найчастіше?
9. У чому полягає семантична та морфологічна специфіка неозначених займенників?
10. Які функції виконують питально-відносні займенники?
11. Які займенники в сучасній українській мові є найдавнішими?
12. Що означає “прономіналізація”?
13. Чи переходять займенники в інші частини мови? Якщо так, то в які?
14. Які займенники завжди пишемо через дефіс?
15. Які займенники завжди пишемо разом?
16. Які займенники ми вживаємо найчастіше?

Вправи:

Вправа 1. *Випишіть з поданих речень займенники. З'ясуйте, з якими частинами мови вони співвідносяться за значенням та граматичними ознаками.*

1. Ти виглядаєш іншого вже літа, А я, печальний, в цьому ще мовчу... (М.Вінграновський).
2. Бо звідки їм, холодним знати, Кому і скільки щастя мати? (Г.Чубач).
3. Ці вірші бути іншими не хочуть – Вони крізь мене дивляться на світ. (Г.Чубач).
4. Хтось тут дивився зором золотим через Дніпро, у хтозна-які далі (С.Йовенко).
5. О, скільки літ мене він мордуватиме, за віщо? (С.Йовенко).
6. І хто між ними – він? І що – той він? Себе у ситім люстрі видивляє. (С.Йовенко).
7. Це місто від народження – моє: воно в мені, а я йому належу. (С.Йовенко).
8. Якщо ви, людоньки, не дурні, то хтось-таки з нас у дурного зимував, таки утулив бог чиюсь душу в пень. (Є.Гуцало.).
9. Я, як вона сама, окрім тебе, нема в мене нікого в світі. (С.Йовенко).
10. Нехай з-поміж усіх ти, мов зірниця сяєш, Хай цінний скарб краса твоя, І чарами її ти всіх собі скоряєш, Так коли ти Вкраїни не кохаєш – Ти не моя! (М.Вороний).
11. Таким далеким і таким осібним, таким крилатим поглядом вона дивилась, наче бачила з вікна зовсім не те, що бачили сусіди. (І.Жиленко).
12. Усі слова уже були чиймись. (Л.Костенко).
13. Навіщо нам

вороги? Ми самі собі вороги! (І.Драч). 14. Хто воно, ніхто в дворі не знає (М.Вінграновський). 15. Я б тебе заховав за Дніпра тиху спину, Та Дніпрові самому сховатись за ким? (М.Вінграновський).

Вправа 2. Відгадайте загадки-жарту:

- Які два особових займенники заважають їздити по дорогах?
- Які два вказівних займенники носять офіціанти?
- Які три особових займенники волають про чистоту?
- Який займенник жіночого роду став спортивним терміном?
- Який особовий займенник після додавання однієї літери перетворюється в западину?
- Який особовий займенник після додавання однієї літери стає виступом суші у море?
- Який вказівний займенник разом з однією літерою стає місцем молотьби урожаю?
- Який вказівний займенник разом з однією літерою позначає знаряддя молотьби урожаю?

(Відповіді: ями, таця, вимити, нічия, яр, мис, тік, ціп)

Вправа 3. Пригадайте якомога більше прислів'їв із займенниками, визначте їхні граматичні типи й розряди за значенням. Напр.:

Пташка красна своїм пір'ям, а людина — своїм знанням.

Про себе дбай, але й про інших не забувай.

Який батько, такий син.

Ніхто не відає, як хто обідає.

Кожен дубок хвалить свій чубок.

Сам пий пиво, а не щоб воно тебе дудлило.

Вправа 4. Запишіть окремо речення із питальними займенниками і речення з відносними займенниками. Поясніть відмінності між ними.

1. Ну, як, скажіте, жити людині, яку називають Півторакожуха? Хто і з якої причини так охрестив, пошкодувавши двох кожухів, а вділивши саме півтора? (Є.Гуцало). 2. Розкажи з початку із самого: з ким ти бавивсь хлоп'ям? Як ріс? (С.Йовенко). 3. Я не скажу того, що сам не знаю (В.Симоненко). 4. Хто у тому винен, я не знаю, та й шукати винних не піду (В.Симоненко). 5. Є душі, які не вмирають, смеркаються легко й чудно. (І.Жиленко). 6. Я б тебе заховав, та за що і за кого? (М.Вінграновський). 7. Немає дороги у небо моє усім, хто не діти, не квіти, не вальси і не доброта. (І.Жиленко). 8 Я руці, що біла, – не пробачу (О.Теліга). 9. Не питай, чиї натхненні весла Темний берег вмiли відштовнути (О.Теліга). 10. Бо ми лише жінки. У нас душа криниця, З якої ви п'єте (О.Теліга).

11. Хто я без тих, що вмерли? Хто я без тих, що будуть? (І.Жиленко). 12. Ви знаєте, в якій Солодко-темній глибині чуттєвій, В якій солодкій глибині терпкій Спалив я з вами літечка миттєві (М.Вінграновський).

Вправа 5. *Замініть у поданих реченнях особовий займенник **їх**, де потрібно, доречними присвійними займенниками.*

1. Протягом цього часу понад 200 українських науковців читали курси у США, а більше 100 **їх** американських колег – у вищих навчальних закладах України. 2. Студенти перебувають у США кілька років: **їх** мета – вивчити мову й здобути в Америці науковий ступінь. 3. Крім реалізації деяких проектів, – а **їх** відкрито на кілька мільярдів євро, – президенти обговорили проблему кредитування. 4. Армія пільговиків не зменшується, а за **їх** перевезення ніхто не платить. 5. Треба думати не про проблеми, а про **їх** розв’язання. 6. Злочинці врахували не лише розпорядок дня **їх** жертви, а й кількість його родичів, **їх** звички. 7. Пенсіонери кажуть, що на **їх** скарги ніхто не зважає. 8. Ці будівлі навдивовижу кожному: **їх** красою захоплюються й мешканці, й гості міста. Будинки – яскраві зразки українського архітектурного Бароко, тому так важливо **їх** реставрувати (3 газет).

Вправа 6. *Знайдіть в реченнях слова, які набули ознак займенників. Пригадайте, як називається явище переходу різних частин мови у займенники. Визначте, які частини мови найчастіше виявляють таку властивість. Поміркуйте, чому відбувається це явище.*

1. Тільки з городу барвінок один Дивиться журно в садочок крізь тин. (О.Олесь). 2. Закони літер – не разок намиста: Одну схитнеш – і поміняєш суть. (Б.Олійник). 3. Вийду в поле по погоді, Що веде в дитячу рань. Там стоїть одна криниця, Я сто літ до неї йду... (А.Малишко). 4. Цілу ніч у берег море билось, І ревів маяк удалині, І одне вікно в селі світилось, і сиділа жінка при вікні. (М.Луків). 5. Як у лісі всякі гриби трапляються, так і серед яблунівського люду: один – зразу видно, що не в потилицю битий, кебетливий, другий ходить до сусіда ума позичати... (Є.Гуцало). 6. Для світу цілого сліпі, ці очі лиш мене шукали. (С.Йовенко). 7. Є люди, яким не спішно...спокійно проходять пішки крізь наше століття в друге. (І.Жиленко). 8. Цить... Чуєш, в одній із далеких кімнат силкується ніжно відлितись у спів – тишина. (І.Жиленко). 9. – Будеш потім на своїй Україні розповідати, як мав тут одну кацапку дурну... – І не одну, Галю, не одну, – відповідаєш. (Ю.Андрухович).

Вправа 7. *Знайдіть у реченнях приклади переходу займенників прикметникового типу в інші частини мови.*

1. Час – він мудрий, фікції скасує, а, між іншим, я таки зостанусь. (Л.Костенко). 2. По-іншому просто не вмію... (Г.Чубач). 3. Чи будем вік себе картати? Але за віщо, Боже мій! (Л.Костенко). 4. Всяк по-своєму, звісно казиться, але хіба можна хотіти печеної криги? (Є.Гуцало). 5. Я, Хомо, завжди свого домагалась і тут доможусь. (Є.Гуцало). 6. В Дармограїхи такого товару повні засіки, тільки таїться з добром: якщо не злодії можуть покрасти, то з міліції навідаються і запитають, яким чином надбала. (Є.Гуцало). 7. “Я готовий обійняти кожного,” – твій голос ще трохи тремтить від хвилювання, але вже набирає ораторської сили. (Ю.Андрухович). 8. Озирались маки: що таке? Вітер крикнув макама: утікайте! Голови червоні пригинайте і тікайте, бо воно таке! (М.Вінграновський).

Вправа 8. *Перепишіть, знявши ризики. Поясніть написання займенників.*

Аби/чий, хтозна/котрий, будь/про/що, ні/в/скільки, котра/сь, де/з/ким, ні/за/що́, ким/небудь, бозна/що, де/що, ні/до/чийого, ні/з/ким, казна/хто, аби/в/кого, аби/що, той/таки, у/чому/небудь, хтозна/з/кого, ні/який, ні/за/скільки, де/з/ким, будь/чий, аби/де, ні/до/чого, будь/скільки, ні/в/якому, хтозна/який, якийсь/то, де/в/кого.

Вправа 9. *Поставте займенники **дехто, абищо, хто-небудь, казна-хто, будь-що, ніскільки, ніякий, чий-небудь** в родовому, орудному та місцевому відмінках однини з прийменниками.*

Вправа 10. *Відредагуйте речення. Поясніть помилки у вживанні займенників.*

1. Цей прилад дуже зручний: їм легко подрібнити овочі, збити білкову піну, видавити сік із фруктів. 2. Я куплю цю річ у кожному разі. 3. У нашому магазині Ви придбаєте речі на любий смак. 4. Мені потрібно з коє-ким порадитися. 5. Про це поговоримо другим разом. 6.Красива квітка – всі єю захоплюються. 7. Ні в котрому разі не треба поспішати. 8. Декоторі люди вважають себе надто розумними. 9. У мойому містечку живуть дуже привітні, гостинні люди. 10. У нікого немає такої чудової хустинки. 11. Будлі-де можна зупинити авто і вийти з нього. 12. В цьої людини снігу торішнього не випросиш. 13. Моя подруга взяла участь в якій-то лотереї і виграла магнітофон, щастить же декоторим.

Вправа 11: *Випишіть займенники і зробіть їхній морфологічний аналіз, заповнивши схему-таблицю:*

Займенник	Початкова форма	Розряд за значенням	Розряд за граматичними ознаками	Категорії			Синтаксична роль
				Рід	Число	Відмінок	

Серед нашого народу, скажу я вам, трапляються всякі прізвища – чудернацькі, химерні, дивовижні, неправдоподібні. Про ніякі й мови ніякої: вони веселою усмішкою не скроплять вуста, глузливим жаром не запалють очей.

Є прізвища, які начебто самі на городі вирости: Буряк, Гарбуз, Гичка, Хміль. Є прізвища, які, либонь, із лісу прибігли та й прилучились до людського гурту: Лисиця, Вовк, Ведмідь, Гарбуз. Звісно, не без тих у нашому селі водиться, що з пташиної зграї: Горобець, Орел, Півень. Було ще в повоєнні часи прізвище Сало, та це Сало кудись виїхало на шахти Донбасу, так і не повернулось назад.

Кожна людина схожа на щось чи на когось, і, видно, не просто народ давав, ліпив саме такі прізвища, а не інші.

...Що б там не казали мені, а прізвище має пасувати людині. Либонь, ще ні один Чортійогобатька ніколи не дослужувався до міністра... Доводьте, спростуйте, а тільки я однаково стоятиму на своєму, що з жодного Чортійогобатька і в майбутньому не може бути ніякогісінького міністра.

А балачка вся ця до того, що моє прізвище нічим не відрізняється з-поміж інших, якими славне село наше, сусідні села, вся Україна.

За Є.Гуцалом

Дієслово

1. Загальна характеристика дієслова як частини мови (категоріальне значення, морфологічні категорії, синтаксичні функції).
2. Система дієслівних форм.
 - ◆ Дієвідмінювані (способові) форми як ядро лексико-граматичного класу дієслова.
 - ◆ Інфінітив як специфічна форма дієслова.
 - ◆ Дієприкметник як периферійна форма дієслова на межі з лексико-граматичним класом прикметника.
 - ◆ Дієприслівник як периферійна форма дієслова на межі з лексико-граматичним класом прислівника.
 - ◆ Предикативні дієслівні форми на -но, -то.
3. Граматичні категорії дієслова.
 - ◆ Категорія виду. Видова пара. Парновидові, непарновидові, двовидові дієслова. Творення форм доконаного й недоконаного виду.
 - ◆ Лексико-граматична категорія перехідності.
 - ◆ Категорія стану. Зв'язок категорії стану із категорією перехідності. Зворотні дієслова.
 - ◆ Категорія способу, творення способових форм. Транспозиція способових форм.
 - ◆ Категорія часу, творення часових форм. Зв'язок категорії часу з категоріями виду й способу.
 - ◆ Категорія особи. Безособові дієслова.
 - ◆ Категорії роду й числа.
4. Словозміна дієслова.

Література

Основна:

1. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. С. 364-492.
2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 156-227.
3. Сучасна українська літературна мова / За ред. М. Я. Плющ. Київ: Вища школа, 2003. С. 265-289.
4. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. С. 241-283.

Додаткова:

1. Бойко В. М. Граматика української мови: морфеміка, словотвір, морфологія: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2014. 248 с.
2. Бугайова О. Специфіка вживання дієслівних форм у текстах соціальної реклами 2019. URI: <http://ephsheir.phdpu.edu.ua:8081/xmlui/handle/8989898989/4547>
3. Доброльожа Г. М. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Дієслово та його форми. Службові частини мови: навчальний посібник для здобувачів вищої освіти ННІ ФЖ ЖДУ ім. Івана Франка (для очної, заочної та дистанційної форми навчання). Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2021. 161 с.
<http://eprints.zu.edu.ua/32778/1/%D0%94%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%BE%D0%B6%D0%B0%D0%94%D1%96%D1%94%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BE.%20%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%97%202021.pdf>
4. Караман С. О. Сучасна українська літературна мова: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів Київ: Літера ЛДТ, 2011. 560 с.
5. Колібаба Л. М. Словник дієслівного керування. Київ: Либідь, 2016. 653 с.
6. Лаврінець О., Симонова К., Ярошевич І. Сучасна українська мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 524 с.
7. Мойсієнко А. К., Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис: підручник. Київ: Знання, 2010. 374 с.
8. Українська мова. Енциклопедія. Київ, 2000. статті: “Дієслово”, “Вид”, “Стан”, “Перехідність”, “Спосіб”, “Час”, “Особа”, “Вербалізація”.
9. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. Київ : Наукова думка, 2019. 392 с.

Запитання для самоконтролю:

1. У чому полягає семантична специфіка дієслова?
2. Чому деякі вчені, зокрема І.Р.Вихованець, вважають дієслово разом з іменником основними частинами мови?
3. Які форми становлять дієслівну лексему? Які з них вважають ядерними, власне дієслівними, а які – периферійними, перехідними? Відповідь обґрунтуйте.
4. У чому виявляється специфіка інфінітива? Які функції в реченні він може виконувати?
5. На яких підставах дієприкметник кваліфікують як периферійну дієслівну форму?

6. Які морфологічні ознаки дієслова має дієприслівник? Чому його вважають периферійною дієслівною формою?
7. У чому полягає морфологічна специфіка предикативних дієслівних форм на -но, -то.
8. Яку структуру в сучасній українській мові має дієслівна категорія виду?
9. Що таке видова пара?
10. Якими способами утворюються дієслова доконаного виду?
11. Як утворюються дієслова недоконаного виду?
12. Які дієслова називають парновидовими, які – непарновидовими і які – двовидовими? Наведіть приклади кожного типу дієслів.
13. Які граматичні форми охоплює дієслівна категорія стану?
14. За якими ознаками визначають форми пасивного стану?
15. Які дієслова називають зворотними? Які дії та стани вони позначають?
16. Які дієслова називають перехідними?
17. Яку структуру в сучасній українській мові має категорія способу?
18. Як утворюються форми умовного способу?
19. Які форми має парадигма наказового способу?
20. Чим відрізняються форми дійсного способу від форм умовного та наказового?
21. Які граматичні форми охоплює в сучасній українській мові категорія часу?
22. Який взаємозв'язок між категоріями виду і часу?
23. Як утворюються форми дієслова минулого часу?
24. У чому полягає семантична, морфологічна й стилістична специфіка дієслівних форм давноминулого часу?
25. Як утворюються синтетична й аналітична форми дієслів майбутнього часу?
26. Що називають транспозицією способових та часових форм? Чому вона відбувається? Наведіть приклади.
27. Які граматичні значення охоплює дієслівна категорія особи?
28. Які дієслівні форми мають категорію особи, а які – категорію роду?
29. Які нетипові, переносні значення можуть виражати особові форми дієслова? Наведіть приклади.
30. Які дієслова називають безособовими?
31. Які особові дієслова можуть вживатися як безособові? З якою метою?
32. Які дієслівні форми утворюються від основи інфінітива, а які – від основи теперішнього часу?
33. На які два класи за подібністю відмінювання поділяють усі дієслова? Які з них належать до I дієвідміни, а які – до II дієвідміни?
34. Які дієслівні парадигми мають лише синтетичні форми, а які – синтетичні й аналітичні форми?

Вправи:

Вправа 1. *Знайдіть у тексті дієслівні форми. Схарактеризуйте їх за морфологічними ознаками та синтаксичною роллю в реченні.*

Дорога від Києва до Чорнобиля займає якихось дві години неквапливої їзди автобусом. Лише подолавши цей шлях, опинившись усередині рукотворного пекла, оточеного іржавою колючкою, стоптаного ліквідаторами й мародерами, починаєш розуміти, за яку волосину від загибелі перебувала й продовжує перебувати колиска давньої слов'янської культури, свідками занепаду якої нам судилося бути.

Перша реакція на зону – несподіванка. Уздрівши, якого лиха накоїли тут люди, який страхітливий злочин вчинили, німієш. Слова втрачають сенс, розсипаються на безглузді звуки – бо немає серед них жодного, що передало би бодай частку страхіття, яке випалює очі і паралізує душу...

Де немає людей – господарюють привиди. Тепер саме вони можуть називатися поліським народом. Живуть у кожній хаті, на кожному згарищі, дивляться на нас із наївних фотографій на зацвілих стінах, із порожніх позабиваних навхрест вікон, з мертвих печей і з-під перекинутих злодіями саморобних ліжок...

Живі люди з'являються тут як примари – на кладовищах. Раз на рік народові Полісся милостиво дозволено на кілька години відвідати рідні могилки. Чогось трагічнішого, ніж “чорнобильські гробки”, мені бачити не доводилося. Розповісти про ці печальні застілля просто неба поміж хрестами – пусте. Треба побачити родини – величезні, із чотирьох поколінь, – що разом збираються звідусіль лише тут, треба почути цю пряму мову, таку просту й страшну, що так і хочеться заховати її в лапки.

А.Панчишин

Вправа 2. *Визначте морфологічну специфіку поданих дієслівних форм. Утворіть від них інфінітиви.*

Зупинись, обміркуєш, розважився, наполог, поспіши, з'їв, кваплюся, набридатимеш, розрісся, вигадував, не смій, прагнеш, освідчився б, перемогла, розчулишся, завантажував, грюкнув, доведено, відчувши, потепліло, навчаться, переповіла, здогадуватимуться, щастить, зникла б, заспокоївшись, втомлювалася, втрутившись, нагнешся, перероблюючи, визнач, обиратиму, об'їдеш, виступив би, опановуватиму, досліджено, вважається, листуються, з'ясовано, здавалося б.

Вправа 3. *Знайдіть у поданих реченнях інфінітивні форми. Визначте їхню синтаксичну роль. З'ясуйте, якими морфологічними формами деякі інфінітиви можна замінити.*

1. Не забуваймо про меч, учімося міцніше тримати його в руках (С.Петлюра). 2. Прийняття своєї долі означає не заздрити долі інших (В.Лісовий). 3. Спливають, як дощі, літа, слова і дати. Вмирає і любов, хоч їй не знати дна. Але відступить смерть за вміння так кохати, як я люблю його. Як можу я одна... (С.Йовенко). 4. Дбати про багатство, красу і чистоту рідної мови – це наша спільна справа (М.Рильський). 5. Я вважав своїм обов'язком поділитися з читачами “Літературної газети” цими скромними міркуваннями (М.Рильський). 6. Ще однією особливістю перекладацького почерку М.Лукаша є вміння знаходити в себе, на рідному ґрунті, спільне з іншими народами у звичаях, побуті, одязі, мотивах фольклору (В.Савчин). 7. Махнуть рукою! Розіллють вино! Хай крикне хтось, хай буде завірюха, Ах, як хочу віднайти вікно У сірім мурі одностайних рухів! (О.Теліга). 8. Топчуть ноги радісно і струнко Сонні трави на вузькій межі. В день такий віддатись поцілункам! В день такий цілим натхненням жить! (О.Теліга). 9. Для мене писати – це все одно що дихати. Я не маю часу оглядатися назад (Е.Андрієвська). 10. Я категорично тверджу: переробити людину неможливо! (І.Жиленко).

Вправа 4. *Випишіть із поданого тексту окремо парновидові й одновидові дієслова. З'ясуйте їхні видові значення. Підберіть до парновидових дієслів видові відповідники.*

Зіньчиха щодень обходила сусідів. Тихо сідала на кінчик ослінця й оповідала щось про життя вулиці. Слухала, що розкажуть їй, і, щоб не бути нав'язливою, швидко зводилася і переходила в інший двір. Часом її затримували поснідати чи пообідати, і вона не відмовлялася, але клала тої їжі на тарілку жменьку. Їла помалесеньку, не зронивши й крихти, а тоді дякувала і йшла. Інколи прилаштовувалася до черги біля магазину, хоч не збиралася нічого купувати. Слухала балачку і тихо оповідала щось і собі. Її хустка при цьому цвіла, наче квітка, а очі не переставали смутно світитися. Найохочіше заходила в ті двори, де були хвороби чи горе. Похитувала головою і мовчки співчувала, бо й жила для цього на світі. Часом підбирала з дороги жовтий листок і стояла, роздивляючись. Обережно клала його на лавку чи впускала за паркан, щоб не топтався, і йшла далі. Навіть хлопчаки не дражнили її, а мовчки прошмигували своєю дорогою. Дивною примерклістю віяло від малої постаті Зіньчихи – ніколи-бо не всміхалася. Коли ж хтось жартував, дивилася з теплим співчуттям, як і тоді, коли хтось плакав. Було важко витримати той погляд, вологий і всепрощаючий, і люди мимоволі добрішали, бачачи її.

Валерій Шевчук

Вправа 5. *Запишіть до поданих дієслів недоконаного виду відповідники доконаного виду. Пильнуйте, щоб префікси вказували лише на закінчення дії і не надавали словам додаткових значень. Виділіть засоби творення форм доконаного виду.*

Читати, шукати, пити, майструвати, пекти, програмувати, брати, плести, кликати, ловити, пити, вішати, варити, міряти, рвати, прасувати, готувати, сваритися, друкувати, грати, клеїти, малювати.

Вправа 6. *Визначте, які з префіксальних дієслів становлять видові пари з виділеними дієсловами недоконаного виду. З'ясуйте, які додаткові значення крім доконаності дії виражають префікси в інших дієслів доконаного виду.*

Мести – підмести, замести, змести, намести, помести;

Писати – записати, написати, списати, переписати, розписати, підписати, обписати, пописати, виписати, надписати;

Шити – зашити, зшити, вишити, розшити, пошити, обшити;

Копати – закопати, викопати, скопати, накопати, перекопати;

Їсти – виїсти, з'їсти, доїсти, переїсти, об'їсти, наїстися, поїсти;

Йти – зайти, прийти, піти, відійти, перейти, обійти, вийти, надійти, підійти.

Вправа 7. *Підберіть до поданих дієслів доконаного виду відповідники недоконаного виду. Визначте способи творення форм недоконаного виду.*

Відгадати, зняти, перебрати, переписати, зібгати, затриматися, відпочити, вісипати, перебільшити, навчити, ототожнити, скоротити, відкрити, витерти, запросити, відзначити, обрати, осмислити, вибігти, наповнити, виграти, завмерти, вікидати, вимкнути, перепросити.

Вправа 8. *Випишіть з поданих речень окремо перехідні та неперехідні дієслова.*

1. Блакить мою душу обвіяла, душа моя сонця намріяла, душа причастилася кротості трав. – Добридень! – я світу сказав! (П.Тичина). 2. Ті, що тужили за романтикою, не раз не розуміли цілої її сили (О.Теліга). 3. Ти можеш навчитись чужого звичаю і мову чужу, наче пісню, завчить. Але і в раю не знайти тобі раю, Якщо ти не будеш вітчизною жись! (Р.Братунь). 4. Я тобі галантно не вклонюся, Комплімента зроду не зліплю, тільки в очі ніжні задивлюся, В них свою тривогу утоплю (В.Симоненко). 5. Він уже дивився на мене, як на сина. І я зрозумів його (В.Шевчук). 6. Заглянув я в твою душу. До сердечка притулився. Бачу – вишні розцвітають. Чую – тихий спів полився (П.Тичина). 7. З ласкавою іронічною посмішкою я розглядаю цього папірця, що сьогодні приніс мені стільки душевних страждань (В.Домонтович). 8. Начебто весь світ постійно потребував уваги й роботи материних рук, і вони ніколи не стомлювались, не відмовлялись

(Є.Гуцало). 9. Розвіяло штору, шарпнуло вікно. “Ти так наморилась! Іди погуляй!” І брязнув, і дзенькнув синичий дзвінок. Зупинка! Зупинка! Спинився трамвай (І.Жиленко). 10. Все знаю. Читаю. Та в травні, в траві трамвай мій дримає, зупинений щастям. Що вдію? З кишень, із петель, з рукавів фіалками пнеться травневий мій настрої (І.Жиленко).

Вправа 9. *Впишіть з поданих речень окремо дієслова активного стану, дієслова пасивного стану та зворотні дієслова.*

1. Шлях звільнення кожної нації густо кропиться кров'ю. (С.Петлюра). 2. Кожне національне відродження починається з відродження еліти (В.Липинський). 3. Ніщо так легко не засвоюється пам'яттю, як думка, відлита в афоризм (В.Канівець). 4. Рідна мова дається народові Богом, а чужа – людьми, її приносять на вістрі ворожих списів (В.Захарченко). 5. Те, чого ти боїшся... станеться не від твоєї віри, а від твого страху (В.Винниченко). 6. Коли борються зі старими догмами, найчастіше народжуються нові (В.Чемерис). 7. Якщо вожді поселяються в серцях трудящих, то це означає, що серця вже реквізовані (В.Чемерис). 8. Вони повернулись до хати, повсідались, і Кирило, обпікаючи сина напруженим та рішучим поглядом, раз у раз зводив і застережливо помахував пальцем: мовляв, зятям, що тобі казалось, не забувай батькових порад, даних тобі на весіллі, бо поради такі даються не часто! (Є.Гуцало). 9. Розчарування навіки поселилося в цих стінах, які, до речі, ніколи не вкриються меморіальними табличками (Ю.Андрухович).

Вправа 10. *Впишіть з поданих речень окремо дієслова дійсного способу, умовного способу та наказового способу.*

1. Всі дороги в світі – це лише орбіти: якою б не йшов, все одно повернешся туди, звідки вийшов, – в яму (М.Куліш). 2. Подумай, що скажуть на тім світі діди й прадіди наші, почувши, що ти міняєш прізвище (М.Куліш). 3. Хай сміються з нас, глузують – Нам байдуже, Бо замовкнуть, як почують Слово дуже (М.Рильський). 4. Спи, брате дорогий, товаришу і сину! Безсмертний будеш ти, бо вмер за Україну (М.Рильський). 5. Коли хочемо знищити анархію на нашій землі, то знищимо її насамперед у собі (В.Липинський). 6. Якщо я скажу: – Не було дня, коли б я не думала про вас... – Ви не вірте мені (С.Йовенко). 7. Зброжек. Як ти гадаєш: коли б оце повернулися наші гроші, прийшов би до тебе пан Владек? (М.Куліш). 8. Зустрічаймо любов, зустрічаймо любов на світанні, Не ховаймося у тінь, не ховаймося у тінь самоти. Бо темніє земля, бо черствіє земля без кохання, Бо радітиме світ, коли будуть у нім я і ти. (В.Крищенко). 9. Мабуть, всі б від реготу помліли, До крові б кусали кулаки: Бач, мовляв, до чого знахабніли – Ласки захотіли жебраки! (В.Симоненко). 10. Гей, рясно всипте цвітом шлях, У дзвони задзвоніте! Вкраїнське військо на полях Йде, славою, повите (П.Тичи-

на).11 Адже немає такої людини, яка б не розуміла цього або вдавала, що не розуміє. Навіть якщо знайдеться хтось такий серед нас, отут, то я все одно йому не повірю (Ю.Андрухович).

Вправа 11. *Знайдіть у поданих текстах форми дієслів наказового способу. Визначте способи їх творення.*

Братам

Гей, браття! В бій спішим, летім,
Скидаймо з себе сталь кайдан
І, вольні духом, покажім,
Що жоден нас не вб'є тиран.
Палім, руйнуймо все старе,
Усе, що дряхле, все гниле,
Та куймо кращеє, нове –
Народу щастя золоте.
Гей, браття! Гляньте, там зоря,
Маленька зіронька на путь
Нам шле проміння... Вічна тьма
Вже гине... Гляньте, там ідуть
Ряди старих борців у бій
З суворим блиском у очах...
Гей, брате рідний, брате мій,
Хватай за зброю, йди на шлях
Туди – за ними... Йди на бій!..

В.Бобинський

* * *

Не руш мене. Я сам сумую.
Собі у руки сам дивлюсь.
А душу більше не лікую.
Хай погиба. Я не боюсь.
Переживу. Перечорнію.
Перекигичу. Пропаду.
Зате – нічого. Все. Німію.
Байдужість в голову кладу.
Одне я хочу: старій швидше,
Зів'яльсь очима і лицем,
Хай самота тебе допише
Нестерпно сірим олівцем.
Погасни. Змеркни. Зрабся. Збийся.

Збалакайся. Заметушись.
Офіціантським жестом вмийся,
Але – сльозою не молись.

М.Вінграновський

Вправа 12. *Утворіть від поданих дієслів усі можливі форми наказового способу.*

Бігти, бавити, возити, відміряти, витягти, витягати, вибрати, вибирати, виграти, відрізати, вишити, визначити, виконувати, викинути, вийти, виступити, намазати, плакати, позбавити, перевірити, топтати, тремтіти, радіти, розморозити, розтрощити, розігнатися, підскочити, витягти, вибачити.

Вправа 13. *Перепишіть. Виділіть часові форми дієслів, з'ясуйте, які часові координати вони позначають.*

1. Настане день: ти раптом втрапиш смак до всього, що раніше смакувало. Мовчить зозуля, та, що нам кувала, Була – ніби не чув, і от – нема (С.Йовенко).
2. Жоден вітер сонця не остудить, Півень землю всю не розгребе! Україно! Доки жити буду, Доти відкриватиму тебе (В.Симоненко).
3. Сеньйорито акаціє, добрий вечір. Я забув, що забув був вас, Але осінь зійшла по плечі, Осінь, ви і осінній час (М.Вінграновський).
4. Зате я певний: ти не мов сосна, Чекатимеш на сірому пероні Навіть тоді, як спиниться состав І я уже не вийду із вагона (Б.Олійник).
5. Старші діти, що теж пройшли колись по черзі цю батькову “школу”, обіймають Колька і хвалять, а Юхим враз нахмурюється й каже: – Ну, годі. Марш за уроки, а я пішов на роботу (Гр.Тютюнник).
6. Хай буде так, як я собі велю. Свій будень серця будемо творити. Я Вас люблю, о як я Вас люблю! Але про це не треба говорити (Л.Костенко).
7. Пасма хуги йдуть моїм волоссям. Травень білим снігом замело. Я прощу за все, що не збулося. Дякую за те, що все ж було (С.Йовенко).
8. Довго будуть сумніви долати І морочить голову мені, Хоч і знаю – назавжди пішла ти, Назавжди розтала вдалині (В.Симоненко).
9. П'є козак, та не вп'ється ніколи, Бо у нього вже вдача така, Щоб в бою не точилися коні І не слабла рішуча рука (В.Крищенко).
10. Посланець видобув із себе дивний звук – мов хотів був засміятися й передумав (О.Забужко).

Вправа 13. *Знайдіть у поданих реченнях випадки транспозиції часових і способових дієслівних форм. З'ясуйте, яких стилістичних нюансів надають реченням дієслівні форми, вжиті з нетиповими граматичними значеннями.*

1. Тільки ти чомусь усе мовчиш, дівчино! Ось і зараз. Сказала б що-небудь, дівчино моя, хоча б слівце. (М.Куліш).
2. Граса. Я прохав би пана хазяїна зважити на це... (М.Куліш).
3. Бувало, й нап'єшся отак та прителіпаєшся додому без розуму... Прокинешся вранці – у кишені вітер, у голові ковалі. (М.Куліш).

4. – Поїхали, як хочете, по м'яту, – запропонувала вона (Гр.Тютюнник). 5. Вам, бабам, чим більше потурай, тим швидше спротивишся... (Гр.Тютюнник). 6. В сучасної жінки стільки навантажень: у магазин збігай, у майстерню по ремонту взуття збігай, на базар збігай (О.Чорногуз). 7. От вияви він, Белугін, яку-небудь м'якість, поблажливість, навіть яку-небудь крихітну жалість до якого-небудь “клієнта”, і вже йому самому велика загроза (В.Винниченко). 8.– Світло засвітила б, – сказав Степан дружині (В.Шевчук). 9. Завтра встаємо разом із сонцем, – кинув услід Петро Леміш (Є.Гуцало). 10. Я, здається, вже згадував про те, що на цьому світі є небагато речей, котрі чогось варті Вип'ємо ж за це! (Ю.Андрухович).

Вправа 14. *Установіть, які особові значення виражають дієслова в поданому тексті. Знайдіть у ньому дієслівні форми, що не мають граматичного значення особи.*

Ми знаємо все, від нас ніякі охоронці, сексоти, ні чекісти нічого не сховають... Бо ми не таргани, а терміти. Так, так, ми терміти! Пам'ятаєш, як ми колись разом читали про цих страшних таємничих комах? Пам'ятаєш, як дивувались, що вони величезні будівлі вигризають, немов кавуни всередині, й лишають од часу незачепленою лише оболонку? Будівля стоїть немовби цілком міцна, непохитна. Але від найменшого штовхана падає й розсипається на порошок...

Чудодійна наша сила: вона росте в тій самій пропорції, в якій ви виявляєте над нами свою. Ваша – страх, наша – ненависть. Що дужче ви нас страхаєте, катуєте, мучите, то дужче гризе наша ненависть вашу силу. Ви смієтесь? Ой, добре сміється той, хто сміється останній. Останніми засміються терміти, бо нема сили, дужчої за ненависть. Чотирнадцять років ви катуєте мене по каторгах, фізичних сил моїх не вистачить, може, й на два роки, але сила моєї ненависті вічна. І сміюсь я з вас і вашого катування, кати мої жалюгідні...

Та ніяка навіть смерті не може знищити цю нашу силу. Та я з того світу буду витати над вами з усією силою моєї ненависті. Я буду з'являтися вам у снах, я буду жити у підсвідомості вашій, я буду стояти кривавим моментом у свідомій пам'яті вашій.

В.Винниченко

Вправа 15. *Визначте, у яких реченнях наявні безособові дієслова, а в яких – особові, вжиті в безособовому значенні.*

1. Примеркло, примовкло, прив'яло... Ущухло. Чи вже відбуло? А так же запекло буяло! А так відчайдушно цвіло!.. Так серце бентега ятрила! Так розум розумну дурив! Тополям ні листу не втримать, Як осінь стає на поріг. (С.Йовенко). 2. Заосеніє... Смеркне на душі, і холодно під сонцем зблисне іній. (С.Йовенко). 3. Різдвяніє, холодає. Зуб на зуб не попадає (І.Жиленко). 4. Як пощастило дівчинці в сімнадцять, в сімнадцять гарних, неповторних літ!

(Л.Костенко). 5. Тяжко жилося й писалося Григорові [Тютюнникові] в ті зовні благополучні, сповнені пустопорожньої балаканини й брехні безхребетні 70-і роки. Бо душа його боліла – бачив же він, що не так нам добре ведеться, як з трибун мовиться (А.Шевченко). 6. Тут дуже смачно пахло огірками й житнім хлібом. Од цих пахоців мені так схотілось їсти, що я став часто позіхати (В.Винниченко). 7. Оглядаюся на тітку, а вони, бідні, аж тремтять, аж у лиці міняються – видно, і поворожить кортить, і бояться, щоб не випало, немов дядька їхнього немає... (Гр.Тютюнник).

Вправа 16. Утворіть від поданих дієслів форму майбутнього часу II особи однини. Поясніть вибір флексії.

Помітити, сказати, визначити, вирізати, з'їсти, звернути, кинути, глянути, виграти, перемогти, відкрити, відчинити, позичити, заспівати, випити, заплакати, записати, змокрити, позичити, посіяти, заперечити, полити, помити, причепити.

Вправа 17. Відредагуйте речення. Поясніть помилки, допущені в творенні дієслівних форм.

1. Підходю до університету й згадую, що забула залікову книжку. 2. Мій чоловік робе на заводі, а я сижу вдома з дитиною. 3. Я й досі берегу твою фотокартку, яку ти подарив мені два роки тому. 4. Як тільки вернуся додому, лягу спати. 5. Відкриїш цей пакет удома. 6. Я бачу, як автомобіль поверта ліворуч і розгониться. 7. Студенти не хотять писати твір. 8. Коли прочитаїш журнал, даш мені подивитися? 9. Я спеку до свята такий пиріг, що ти з'їсиш його весь і про свою діету не згадаїш. 10. Мій синок уже чита по складах, зна багато віршиків і загадок напам'ять. 11. Я тобі ражу позбутися цієї звички. 12. Проводи мене до зупинки, якщо не поспішаїш. 13. Прихожу додому пізно і не могу вже нічого робити. 14. Моя подруга виходе заміж за банкіра – везьот же деяким. 15. Давайте зустрінемся біля фунікулеру, а тоді разом спустимся до річкового порту.

Вправа 18. Випишіть із тексту дієслівні форми. Зробіть їхній морфологічний аналіз, заповнивши схему-таблицю.

Дієслівна форма	Інфінітив	Загально-дієслівні категорії			Граматичні категорії				Дієвідміна	Форма (синт./аналіт.)	Синтаксична роль
		Вид	Перехідність	Стан	Спосіб	Час	Особа (рід)	Число			

* * *

Махнуть рукою! Розіллять вино!

Хай крикне хтось, хай буде завірюха, –

Ах, як я хочу віднайти вікно
У сірім мурі одностайних рухів!
А в тім вікні нехай замерехтить
Чийсь обличчя – вперте і сміливе,
Щоб знов життя – на довго чи на мить –
Розколихалось хвилиєю припливу.
Щоб погляд чийсь, мов трунок дорогий,
Переплеснувся найсвітлішим плином,
Де очі інших, очі ворогів,
Не домішали яду, чи полину.
І в душній залі буде знов рости
Така дитинна й божевільна мрія:
Що задля мене хтось зуміє йти
Крізь всі зневаги – так, як я умію

О.Теліга

* * *

Хмарка набігла й затьмарила світло в світі,
Чи блискавиця враз обпекла чоло, –
все, що казала, – забудьте! Що б не було, –
не потребую нічого – тільки живіть ви!
Тільки лишайтесь! Для щастя і для добра
в світі без мене, де промінь я в верховітті,
тільки мене не лишайте одну на світі, –
з іншою – будьте й для мене! – моя пора.
Все що казала, – забудьте! Минула мить.
Та про одне благаю: ви – не минайте!
Що б не було, – щоднини день починайте.
Подих спиню свій, щоб не завадити!.. Тільки живіть!..

С. Йовенко

Дієприкметник

1. Дієслівні та прикметникові ознаки дієприкметника.
2. Типи дієприкметників у сучасній українській мові.
3. Творення дієприкметників у сучасній українській мові.
4. Перехід дієприкметників у прикметники та іменники.

Література

Основна:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. С. 286-288.
2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 213-220.
3. Сучасна українська літературна мова / За ред. М. Я. Плющ. Київ: Вища школа, 2003. С. 290-292.
4. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. С. 279-283.

Додаткова:

1. Венжинович Н. Ф., Пискач О. Д. Сучасна українська літературна мова. Морфологія: навчально-методичний посібник для студентів українського відділення філологічного факультету. Ужгород: Гражда, 2022. 176 с.
2. Гінзбург М. Пропозиції щодо запровадження в українське мовознавство концепції мішаних частин мови. *LANGUAGE: Codification Competence Communication*, 2021. № 1(4). С. 7–29.
3. Голосовська Г. Активні дієприкметники в українській літературній мові: уживати чи ні? Українська мова. 2011. № 4. С. 63-71.
4. Співак О. Як уникати невластивих українській мові форм активних дієприкметників теперішнього часу? *Урок української*. 2001. № 5. С. 19-22.
5. Українська мова. Енциклопедія. Київ: Українська енциклопедія, 2000. стаття “Дієприкметник”.
6. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. Київ: Наукова думка, 2019. 392 с.

Запитання для самоконтролю:

1. Які дієслівні ознаки має дієприкметник?
2. Які прикметникові ознаки є в дієприкметника?
3. Чим значення прикметника відрізняється від значення дієприкметника, пор.: *міцний – зміцнілий, тьмянний – потьмянілий?*

4. Які типи дієприкметників виділяють у сучасній українській мові?
5. За допомогою яких словотворчих формантів утворюються дієприкметники минулого часу пасивного стану?
6. Як утворюється дієприкметник минулого часу активного стану?
7. Чи є типовими для сучасної української мови дієприкметники теперішнього часу активного стану? Як вони утворюються? Якими граматичними формами їх можна замінити?
8. В які частини мови можуть переходити дієприкметники? Наведіть приклади. Поясніть, які граматичні зміни відбуваються в дієприкметника, коли він переходить в інші частини мови.

Вправи:

Вправа 1. *Випишіть із поданих речень дієприкметники. З'ясуйте їхні дієслівні та прикметникові ознаки:*

З тамбуrowого вікна дивишся на пропливаючі станційні будівлі, вокзал за всіма ознаками ще австрійський, прикрашений прапорами й корогвами... В цю мить бачиш усміхненого рожевощогого блондина “кров з молоком” в офіційному костюмі, з паперовою візитівкою “ОРГКОМІТЕТ” на грудях, який тримає у правиці високо підняту картонну табличку з написом: “Mr Khomsky, Leningrad”, і тобі відлягає від серця – тебе зустрічають, ти їм потрібен, Хомський...

Ці вогні над вами, ці літаючі спалахи, це обжирання вогнем, ці барокові стіни будинків, обвішані гірляндами й зеленим віттям майовим, ці різьблені в нішах і брамах фігури, обсипані конфетті, й серпантинном.

Цей морок містечка, ці кажани у дзвіницях, ці свічки на цвинтарях, ці катівні в підвалах, ці криниці, забиті кістками, цей мотлох у старих кімнатах, це жабуриння у водогроях, ці сміттєзвалища на схилах, ці голоси в підземеллях, а також ці заіржавілі труби, крани, облуплені раковини, засмічені купальні, зужитий посуд, подерті простирадла, бита порцеляна, закопані дзвони, спалені книги, хрести безраменні, чотири вершники.

Ці сині півкола, ці намальовані губи, священні синці, стигмати, розширені вени, провалені носи, викривлені хребти, ці рухливі язика, співаючі стегна, діряві панчохи, оголені плечі, скривавлені ікла, гострі ключиці...

І ви безсилі щось тут казати, щось тут змінити – ... свято ходить по вас ногами, ви перемелені, наче фарш у доброго кухаря, ...тож вельми сумнівно, чи вдасться вам що-небудь виходити поміж цими наметами і помостами, поміж цими прекрасними каліками, на цій площі, зусібіч оточеній горами і Європою...

За Ю.Андруховичем

Вправа 2. Заповніть таблицю, утворивши від поданих дієслів усі можливі типи дієприкметників.

Дієслово	Дієприкметники		
	активного стану теперішнього часу	активного стану минулого часу	пасивного стану минулого часу

Висохти, випекти, випікати, висміяти, зголодніти, зневажити, зібгати, здобути, здобувати, очікувати, оприлюднити, змарніти, марніти, ослабти, розпочати, нудьгувати, перелякати, схуднути, переконати, переписувати, зів'янути, втомити, пополотніти, критикувати, описувати, пестити, копіювати, забути, стихнути, стихати, списати, відтворити, розквітнути, розквітати, пройти, змужніти, надіслати, обмежувати, обмежити, облізти, вишити, вишивати, посивіти, продати, збайдужіти, прочитати.

Вправа 3. Визначте, від яких інфінітивів утворено подані дієприкметники.

Зблідлий, випробуваний, провітрюваний, побитий, позначуваний, доріплий, обмазаний, зваблений, записуваний, зачеплений, оздоблюваний, випечений, розбавлений, оброблюваний, зміцнілий, зміцнений, розшукуваний, збіднілий, збагачений, спокушений, обкусаний, осміяний, викочений, вирваний, виліплений, вирізьблений, випрасуваний, відпочилий.

Вправа 4. Перекладіть подані словосполучення українською мовою, уникаючи не типових для неї дієприкметників активного стану.

Отягощающие обстоятельства; прилегающая территория; увлажняющий крем; волнующая встреча; работающие в цеху люди; возрастающая смертность населения; желающие отвечать; исполняющий обязанности; смотреть то ли вопрошающим, то ли умоляющим взглядом; практикующий юрист; копирующая техника; улыбающийся ребенок; температурающий больной; пустующий дом; поющий в хоре ученик; полнеющий мужчина; ведущий специалист; обнадеживающие результаты; обслуживающий персонал, пользующиеся спросом товары, на компрометирующие факты; нервничающая гражданка; преуспевающий предприниматель; бывший директор; координирующий центр; поздравляю с прошедшими и наступающими праздниками; жаждущие туристы смогут попить; мы отстаем от лидирующих команд на целых 7 очков.

Вправа 5. Знайдіть в поданих реченнях дієприкметники і прикметники, утворені від дієслів. Поясніть, якими семантико-граматичними особливостями вони розрізняються. Підберіть до прикметників спільнокореневі дієприкметники, напр.: несказанне – несказане, нездійсненне – нездійснене.

1. Слова натягують, як луки, щоб вчасно збити на льоту нерозшифрованої муки невідворотну німоту (Л.Костенко). 2. Усе святе, усе неповториме, усе чекає невимовних слів... (Л.Костенко). 3. Неосяжна осонцена днина, і собором дзвінким Україна написалась на мурах тюрми (В.Стус). 4. Диких орд незлічені навали Розтрощили пращури мої (В.Симоненко). 5. Чому така потреба доброти – невтолена, пригнічена, стражденна – вихлюпує у темряву зненацька (С.Йовенко). 6. Піду блукать по всесвіту широкім Незваним гостем побуваю скрізь і десь знайду неблаганну, жорстоку Тебе, богине радощів і сліз (В.Симоненко). 7. І час неспинний, стиснувши остроги, Над нами чвалить вранці і вночі (В.Симоненко). 8. Сором'язлива і невиліковна в тобі любов прапам'ять сколихне (С.Йовенко). 9. Тіні наших незабутих, незабутніх українських предків мають знайти спокій, оселившись у пам'яті народу (І.Драч). 10. А головне, що десь вдалечині Є хтось такий, як невтоленна спрага (Л.Костенко).

Вправа 6. *Знайдіть у поданих реченнях випадки переходу дієприкметників в інші частини мови. З'ясуйте, в яку частину мови перейшов кожен дієприкметник і яких граматичних змін він зазнав. Складіть речення, в яких би аналізовані слова були власне дієприкметниками.*

1. Було повідомлено, що на свято прибуде єпископ – навіть цілих два єпископи..., і вони благословлятимуть усіх бажаючих (Ю.Андрухович). 2. І світла я, так свято чемна, і тиха я. Я наречена, наречена... Але чия ?.. (С.Йовенко). 3. Такий холодний вересень! Такий студений! (С.Йовенко). 4. Коханий, проминуло ваше літо! (С.Йовенко). 5. Ті, хто стежину спіткав Беатріче, – йшов битим шляхом Ваших печалей (С.Йовенко). 6. Народ, що не шанує своїх великих людей, не варт звання освіченого народу (І.Франко). 7. Столи ломилися від вареного й печеного (В.Земляк). 8. О, тоді б вони заіржали, заревли іншим ревом, прокляті! (В.Винниченко). 9. Його партнери так і залишилися при столі, немов чекаючи нового приреченого (Ю.Андрухович). 10. Німий ... тицькав йому карбованця здачі, весело сміявся очима і гучно ляпав його межі плечі: мовляв, Павлентій зайвого не бере, – хоча й знав, що одержав лише половину заробленого (Гр.Тютюнник). 11. Ну, батько, мати – звісно, як у нас гостей пришановують – і жареним і шквареним пригощати заходилися (Гр.Тютюнник). 12. Чи ви пак знаєте, Павле Антоновичу, що в мене є вже стиглі яблука? (І.Нечуй-Левицький).

Вправа 7. *Перепишіть, знявши скісну риску. Поясніть написання частки не з дієприкметниками.*

1. Ви вийшли, не/знані, із темряви нір позначити шлях перемоги (О.Теліга). 2. Ці вірші не/написані – прожиті (Г.Чубач). 3. Так народились перші ямби. Слова, не/тесані в гамарні, слова, осріблені в вогні (Б.-І.Антонич). 4. І стає, мов тінь понура, не/розгадане майбутнє (Б.-І.Антонич). 5. Чого при людях вона з ним така

близька, така щось знаюча разом із ним, щось ховаюча, натякаюча, голубляча, і чого на самоті нічого не/знаюча, не/ховаюча й замкнена, як прекрасна й порожня скриня (В.Винниченко). 6. Власне, коли гаразд зважити, то ціле моє життя було цим шматанням із дійсністю – не/дожитою, не/довичерпаною, не/довідчutoю (О.Забужко). 7. Усе – лише не це! Не ці спокійні дні, Де всі слова у барвах однакових, Думки, мов не/роздмухані вогні, Бажання – в запорошених оковах (О.Теліга). 8. Дістав гаманець, повільно перебрав гроші й простяг парубкові новенькі, ще не/згинані п'ятдесят карбованців (Гр.Тютюнник). 9. Навіть його довгі, вже сивуваті вуса були не/закручені й не/розчесані й навскоси стирчали на бруснатих сизих щоках (І.Нечуй-Левицький). 10. Йому сподобалася Галя і її батько й мати, люде з дрібного панства, але чесні, хазяйновиті й працюючі, близькі до народу, не/одрізнені од національності (І.Нечуй-Левицький).

Вправа 8. *Випишіть із поданих речень дієприкметники. Зробіть їхній морфологічний розбір, заповнивши схему-таблицю:*

Дієприкметник	Від якої основи і за допомогою якого суфікса утворений	Граматичні категорії						Синтаксична роль
		Стан	Час	Вид	Рід	Число	Відмінок	

1. Покинута, занедбана, на луку Зеленіє капустонька у снігу (О.Олесь). 2. О земле з переораним чолом, З губами, пересохлими від сміху! (В.Симоненко). 3. І сіяв вечір густу полову На пережовклу суху траву (В.Симоненко). 4. На стани повернулися трактори. Замислені й нароблені, як люди (М.Лукив). 5. І вишні набрякли галузки вночі стукотять до вікон (О.Ольжич). 6. Відпахла липа, білим цвітом злита, І з літа покотилася гроза (М.Вінграновський). 7. А ліс, як дрейфуюча шхуна, скрипів, у льоди закутий (Л.Костенко). 8. Лиш там, де лось лежав, земля була зігріта, тихесенько ростуть здивовані гриби (Л.Костенко). 9. Всі гори були ніби зумисне завітчані зеленими садками й букетами золотоверхих церков. Їх завітчала давня невмираюча українська історія... (І.Нечуй-Левицький). 10. Подушки ... були роздуті і такі пухкі, неначе всередині були напхані не пухом, а набиті петльованим борошном (І.Нечуй-Левицький). 11. Зала ресторану старовинна, стіни оббиті деревом із вирізьбленими пейзажами Чортополя (ратуша, аптека, пошта, банк, філармонія), під стелею – велетенські люстри, виготовлені з дерева й мусянжу якимись майстрами-гуцулами, але тут, над танцюючими, вони пригашені, тут панує інтим (Ю.Андрухович). 12. О слово рідне! Орле скутий! Чужинцям кинуте на сміх! (О.Олесь). 13. Село моє, обшарпане вітрами, З усіх боків розп'яте на хресті, Ти всім прощаєш, наче дітям мама (М.Дмитренко).

Дієприслівник

1. Дієслівні та прислівникові ознаки дієприслівника.
2. Типи дієприслівників у сучасній українській мові.
3. Творення дієприслівників у сучасній українській мові.
4. Перехід дієприслівників в інші частини мови.

Література

Основна:

1. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 220-224.
2. Сучасна українська літературна мова / За ред. М. Я. Плющ. Київ: Вища школа, 2003. С. 293-294.
3. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. С. 284-285.

Додаткова:

1. Бойко В. М. Граматика української мови: морфеміка, словотвір, морфологія: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2014. 248 с.
2. Караман С. О. Сучасна українська літературна мова: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів Київ: Літера ЛДТ, 2011. 560 с.
3. Лаврінець О., Симонова К., Ярошевич І. Сучасна українська мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 524 с.
4. Мойсієнко А. К., Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис: підручник. Київ: Знання, 2010. 374 с.
5. Українська мова. Енциклопедія. Київ: Українська енциклопедія, 2000. стаття «Дієприслівник».
6. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. Київ: Наукова думка, 2019. 392 с.

Запитання для самоконтролю:

1. Які дієслівні ознаки має дієприслівник?
2. Які прислівникові ознаки є в дієприслівника?
3. Які типи дієприслівників виділяють у сучасній українській мові?
4. Як утворюються дієприслівники недоконаного виду?
5. Як утворюються дієприслівники доконаного виду?

6. У які частини мови можуть переходити дієприслівники? Наведіть приклади. Поясніть, яких граматичних змін зазнає дієприслівник, коли він переходить в інші частини мови.

Вправи:

Вправа 1. *Знайдіть у тексті дієприслівники. З'ясуйте їхнє значення та синтаксичну роль.*

З боку колишньої вулиці Сакраменток сунула грандіозна процесія перебиранців, очолювана кількома функціонерами з оргкомітетівськими пов'язками й магафонами у руках. Вийшовши безпосередньо на Ринок, процесія розсипалась на кілька потоків, і от уже вони йдуть повз вас, б'ючи в барабани й тулумбаси, сурмлячи в сурми й ріжки, граючи на арфах та гуслах, на струнах та флейтах, на цимбалах дзвінких та цимбалах гучних...

Лемент і гуркіт вони зчинили неймовірний, хапаючи всіх за руки, кусаючи, цілуючи, зтягуючи до свого потоку всіх, хто не проти.

Тим часом з наметів повиносили купи всілякого добра – усе воно блищить і бряжчить, ... На одному з помостів показують пантоміму... На іншому – конкурс анекдотів, і нахабнуватий стрийко, заблизько припадаючи до мікрофона, розповідає, як оженився молодий хлопець і що з того вийшло.

– Схаменіться! – кричить сивоголовий пророк з іншого помосту... він на деякий час злітає над помостом, розпростерши руки, наче крила.

Добродій у старенькому капелюсі й, головне, з такими довгими вусами, що їх доречно заправляти за вуха, розклавши якесь причанладдя просто на бруківці, досить голосно коментує свої досягнення...

Ю.Андрухович

Вправа 2. *Прочитайте. З'ясуйте, які дієприслівники в поданих реченнях позначають дію, що відбувається одночасно з дією основного дієслова, а які виражають дію, що передуює дії цього дієслова.*

1. Тимоха помовчав, роздумуючи над тим, яка [картопля] краща, але, так нічого й не придумавши, сказав: – Усяку. (Гр.Тютюнник). 2. Тимоха підвівся й, опинившись лицем до лица з Палажечкою, побачив, як затремтіли її блискучі, зламані посередині брови, а вії миттю злетіли вгору, одтуливши терпкі смоляні очі (Гр.Тютюнник). 3. Увійшовши до двору, Юхим обводить суворим поглядом усе сімейство і, помітивши, що когось із дітей немає, питається: – А де ж це Поля? (Гр.Тютюнник). 4. Він хапає миску, бігає з нею кругом хати, шукаючи вітру поза причілком, а знайшовши, заходжується віяти ложкою борщ, як віють зерно до млина (Гр.Тютюнник). 5. Запрягши сонце до теліги, назустріч виїду весні (Б.-І.Антонич). 6. Сплигнула ніч з шумких дерев, втікаючи понад дахами (Б.-

І.Антонич). 7. Дощ чекав і не падав. Та врешті, роздумавши, впав (С.Гординський). 8. Скажи: чому ж, потіючи, од неї мчиш чимдуж? (В.Симоненко). 9. Наслухавшись подружчиних порад, – мовляв, у моді антикваріат, – купила я оцей старий годинник (І.Жиленко). 10. Били блискавки ще тривогу, Розтинаючи небосхил (В.Симоненко). 11 А лопухи, почувши холодок, настовбурчилися, тихо зарипіли, випростовуючись, і теж запахли (Гр.Тютюнник).

Вправа 3. Від поданих дієслів утворіть усі можливі форми дієприслівників. Поясніть їхнє творення.

Співати, жити, написати, пописувати, ждати, міркувати, зробити, послати, посилати, визначити, визначати, сподіватися, здогадуватися, здогадатися, поступитися, вступати, бігти, прибігти, могти, везти, плести, прийти, берегти, вибрати, грати, порожевіти, вірити, нести, лягти, лягати, лежати, радитися, радіти, тішитися, втішити, втішати, стихати, квапитися, посміхатися, сміятися, розсміятися, розповісти, хвилюватися, мріяти.

Вправа 4. З'ясуйте, від яких дієслів і за допомогою яких суфіксів утворено подані дієприслівники.

Підкресливши, наголошуючи, виділивши, міркуючи, втікаючи, поділивши, розрізняючи, обираючи, назвавши, розсипаючи, лякавшись, випромінювавши, поспішаючи, знявши, зберігши, стерши, списуючи, списавши, потягнувши, зігриваючись, підвівшись, розігнавшись, підстрибуючи, знітившись, соромлячись, озирнувшись, вирішуючи, млівши, вгадувавши, згадавши, обмірковуючи, розпашівшись, переписавши, вагаючись.

Вправа 5. Відредагуйте речення з дієприслівниками та дієприслівниковими зворотами. Поясніть помилки.

1. Їдучи у трамваї, у мене заболіла голова. 2. Читаючи роман, у моїй уяві постає образ національного героя. 3. Виріши, туплі виявилися мені замалими. 4.Хлопчика, поспішаючи до школи, збила машина. 5. Роблячи домашнє завдання, задзвонив телефон. 6. Надмірно ласуючи цукерками, можуть заболіти зуби. 7.Вітаючись зі старшими, його обличчя було усміхненим. 8. Пишучи реферат, закінчилося чорнило. 9. Граючи у футбол, м'яч розбив вікно. 10. Виступивши на конференції, у мене з'явилося багато однодумців. 11. Слухаючи цікаві лекції, час збігає швидко й непомітно. 12. Вивчаючи іноземні мови, рідна мова повинна бути пріоритетною. 13. Вийшовши з потяга, ліворуч бовванів невеличкий ошатний вокзал. 14. Готуючи доповідь, мене дуже зацікавили проблеми екології. 15.Навчаючись в університеті, бібліотека стала для мене рідною домівкою. 16.Сидя за комп'ютером, студенти забувають про телевізор та інші розваги.

Вправа 6. Знайдіть у поданих реченнях випадки переходу дієприслівників в інші частини мови. З'ясуйте, в які частини мови перейшли дієприслівники і яких граматичних змін вони зазнали. Складіть речення, в яких би аналізовані слова функціонували як власне дієприслівники.

1. Українській душі бракує почуття трагічного, незважаючи на всю об'єктивну трагічність української історії (Є.Маланюк). 2. Та раптом він знову вискочив на кручу, постояв якусь мить нашорошившись і притьмом кинувся за куш (Гр.Тютюнник). 3. Цю вправу виконують лежачи. 4. Враховуючи податок на додану вартість сума становить тисячу гривень. 5. Читай не поспішаючи. 6.Гість... приїхав позичити жатку, але Самоцвіт послав прикажчика на село, й видати її нема кому. Ходять і чекають балакаючи. (В.Винниченко). 7. Ми розмовляємо стоячи (В.Домонтович). 8. Зважаючи на обставини концерт відмінили. 9. Шкідливо їсти лежачи і йдучи.

Вправа 7. Випишіть з тексту дієприслівники. Зробіть їхній морфологічний розбір, заповнивши схему-таблицю. Запам'ятайте її.

Дієприслівник	Від якої основи і за допомогою якого суфікса утворений	Вид	Час	Перехідність	Синтаксична роль

1. Дашкович так само примостився на скриньці, не стерши порошу (І.Нечуй-Левицький). 2. – Ой, болить спина! – крикнув він, лягаючи в холодку і швиргонувши мішок на траву (І.Нечуй-Левицький). 3. Хвилину всі стояли мовчки, мов ще чекаючи, потім раптом заговорили всі разом, товплячися біля Явтуха, перегукуючи один одного, сварячись комусь кулаком, лаючись і подекуди навіть плачучи (В.Винниченко). 4. Приїхавши до Масюка й увійшовши в хату, він догадався, що його приїзду сподівались (І.Нечуй-Левицький). 5. Я не обізвався, а, пригинаючись і клацаючи зубами, дременув до річки, спотикаючись об купинки (Гр.Тютюнник). 6. Дядько з жінкою клали по одному каменю на лантух і згорблені, хекаючи та заточуючись, зносили до підводи. А німий, дивлячись на них, сміявся, прицмокуючи язиком, і співчутливо кивав головою (Гр.Тютюнник). 7. Ця країна має здатність рости на захід, поглинаючи маленькі народи, поглинаючи також великі народи, руйнуючи їхні каплиці й кав'ярні (Ю.Андрухович). 8. Існує тисяча способів, як потрапити до магазину “Дитячий світ”. Наприклад, не виходячи з цього автобуса, не рипаючись нікуди, преспокійно дотруситися до пам'ятника Дзержинському і, косуючи правим оком на архітектурний комплекс Луб'янки, зійти в підземний перехід, аби виринути з нього... перед “Дитячим світом” (Ю.Андрухович). 9. Кривлячись і відпльовуючись, і самого себе люто ненавидячи, згадуєш отой сон, поки вимучуєш на підлозі свої силові вправи (Ю.Андрухович).

Прислівник

1. Загальна характеристика прислівника як частини мови.
2. Розряди прислівників за значенням.
3. Творення ступенів порівняння якісно-означальних прислівників.
4. Морфологічний склад прислівників.
5. Слова категорії стану (станівник).
6. Модальні слова (модальник).

Література

Основна:

1. Бойко В.М., Давиденко Л.Б. До проблеми вивчення лексико-граматичних розрядів прислівника. *Література та культура Полісся. Серія : Філологічні науки*. 2017. Вип. 86. С. 186-194.
2. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. С. 493-593.
3. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 227-248.
4. Сучасна українська літературна мова / За ред. М. Я. Плющ. Київ: Вища школа, 2003. С. 295-297.
5. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. С. 288-291.

Додаткова:

1. Бойко В. М. Граматика української мови: морфеміка, словотвір, морфологія: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2014. 248 с.
2. Караман С. О. Сучасна українська літературна мова: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Літера ЛДТ, 2011. 560 с.
3. Лаврінець О., Симонова К., Ярошевич І. Сучасна українська мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 524 с.
4. Мойсієнко А. К., Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис: підручник. Київ: Знання, 2010. 374 с.
5. Українська мова. Енциклопедія. Київ: Українська енциклопедія, 2000. стаття: “Прислівник”.
6. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. Київ: Наукова думка, 2019. 392 с.

7. Фенко М., Мацюк З. Історичнозумовлений периферійний статус прислівника в системі частин мови. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки.* 2016. № 1(1). С. 95-100.

Запитання для самоконтролю:

1. Якими семантико-граматичними ознаками прислівник відрізняється від інших частин мови?
2. Які синтаксичні функції виконує прислівник? Наведіть приклади.
3. На які розряди за значенням поділяють прислівники?
4. Які прислівники мають ступені порівняння? Як утворюються ступеневі форми прислівника?
5. У чому полягає морфологічна специфіка безособово-предикативних прислівників?
6. Від яких частин мови і якими способами утворюються прислівники?
7. Які прислівники є найдавнішими?
8. Які прислівники пишуться разом, окремо, через дефіс?

Вправи:

Вправа 1. *Випишіть із поданих речень прислівники та прислівникові сполуки, визначте їхні розряди за значенням та синтаксичну роль.*

1. Ми знов з тобою вдвох наоднині. О, як прекрасно, що така погода! (Г.Чубач). 2. Жалко і весело! Сльози і сміх! Зелено, любо, і сіється сніг... Зимно становиться... Трави й квітки хутко вбираються в білі свитки (О.Олесь). 3. І так мені на серці сумно: Сьогодні в завтра – Кличем, кличем... (Г.Чубач). 4. І я іду, і падаю, і знову Спішу вперед або плетусь назад. Мені дарма, що брехні і обмови Об мене торохтять... (В.Симоненко). 5. Нас полишають друзі нашвидку, і серце важча й гіркне мимоволі (С.Йовенко). 6. Я тобі галантно не вклонюся, Компліменту зроду не зліплю (В.Симоненко). 7. Сидимо так мило, що можна вже збиратися і йти! (Г.Чубач). 8. Душа з розбігу стане на сторожі, Щоб обережно, але гостро стежить (О.Теліга). 9. Подаруй мені надію кохання навзаєм (В.Крищенко). 10. Мені ти до вподоби дужче й дужче (В.Крищенко). 11. Навколо сріблясто Від снігу і мрій (В.Крищенко). 12. Дзвони б'ють без угаву, б'ють на радість, на славу... (Б.-І. Антонич). 13. Гляну – аж ген-ген попереду щось химерне суне назустріч. От лихо мені, чи не від цвинтаря, що неподалік, та вже хотіла було кинутися навікача, коли ж придивляюся ближче, аж це дід Семко-Хемко (Є.Гуцало). 14. Крім будинків ліворуч і праворуч, крім стіни будинку через двір, крім самого двору, де граються діти поміж каштанів у буйній зелені... є ж бо ще безодня нескінченного блакитного неба (Є.Гуцало).

Вправа 2. *Перепишіть. Підкресліть прислівники, визначте їхні розряди за значенням. Знайдіть у реченнях омонімічні з деякими прислівними неозначено-кількісні числівники. Поясніть, за якими ознаками їх можна відрізнити:*

1. Багато галасу даремно. 2. Як це мало – сказати "Добридень!", Як на диво багато в цім слові (І.Драч). 3. Згадують багато, а писати мало... (В.Симоненко). 4. Якби було вас [ворогів] менше навкруги, – людина може вдаритись в апатію (Л.Костенко). 5. Мені залилось мало жити. Ще менше – бути молодою (Г.Чубач). 6. Для кохання в нас часу мало... (В.Симоненко). 7. Так багато на світі горя, – Люди, будьте взаємно красивими! (Л.Костенко). 8. Мало великим себе уявляти, Треба великим бути (В.Симоненко). 9. Скільки ми милувались! І жодного разу – вдруге. Скільки років кохаю, а закохуюсь в тебе щодня (Л.Костенко). 10. Стільки в тебе очей, стільки рук і мозолів, скільки крапель в Дніпрі І у небі зірок (В.Симоненко). 11. Від сьогодні, ласкава Умань, Скільки житиму – бранець твій (В.Симоненко).

Вправа 3. *Складіть по 2 речення з кожним словом, щоб в одному з речень слово виступало прислівником, а в іншому прийменником.*

Довкола, поблизу, лівіше, скраю, попереду, назустріч.

Вправа 4. *Складіть по 2 речення з кожним словом, щоб в одному з речень слово виступало прислівником, а в іншому іменником.*

Гуртом, боком, весною, бігом, дивом, кізочкою, стрілою.

Вправа 5. *Перекладіть прислівники та прислівникові сполуки українською мовою, підберіть до них синоніми, визначте їхні розряди за значенням:*

Вразвалку, во вред, вряд ли, вовсю, впору, впопыхах, вприпрыжку, впрок, впросак, всласть, вдоволь, втихомолку, втридорога, вскользь, вразлет, от случая к случаю, точь-в-точь, особняком (держаться), неважно, как здорово, по недоразумению, в рассрочку, чуть-чуть, иронически, налегке, бойко, дружески, наизнанку, слышком, внутрь, украдкой, восвояси, невдомек, ничком, босиком, наискосок, шепотом, резво, лестно, невпроворот, врознь, встарь, прежде, отнюдь, на спор, сообща, пешком, робко.

Примітка: *уникайте калькування, дослівного, але ненормативного перекладу на зразок: від випадку до випадку, як здорово, у розстрочку, шукайте питомі українські відповідники. У разі потреби скористайтеся російсько-українським словником.*

Вправа 6. *Поясніть значення прислівників та прислівникових сполук, визначте їхні розряди за значенням.*

Знічев'я, напризволяще, потаймиру, вщерть, втямки, впроголодь, завиграшки, негоже, нахильці, напихваті, нівроку, достобіса, мимохідь, мимохить,

поволеньки, навколішки, знехотя, підтюпцем, нишком, нанівець, бочком-бочком, спроквола, ласочкою, горілиць, мерщій, галасвіта, навшпиньки, зле, зоддалік, лежма, запанібрата, натщесерце, навпростець, зизо, перегодом, насамкінець, осторонь, наприкінці, за безцінь, хутко, чимдуж, до снаги, зусібіч, наразі, цьогоріч, позаторік, зверхньо, попідтинню, поготів, прикро.

Вправа 7. Підберіть до дієслів прислівники, не повторюючи їх, за зразком.

Розряди прислівників	прийти	працювати	відпочивати	засміятися
<i>Якісно-означальний</i>	швидко			
<i>Міри і ступеня</i>	двічі			
<i>Способу дії</i>	босоніж			
<i>Місця</i>	здалека			
<i>Часу</i>	зранку			
<i>Причини</i>	знічев'я			
<i>Меті</i>	навмисне			

Працювати, відпочивати, засміятися, їхати, обдурити, вивчити, розповісти, забути.

Вправа 8. Від поданих прикметників утворіть прислівники, а від них – форми вищого й найвищого ступенів порівняння.

Завзятий, натхненний, шалений, блискучий, майстерний, жагучий, підступний, слизький, романтичний, радий, боязкий, солодкий, жвавий, бундючний, млявий, ворожий.

Вправа 9. Порівняйте подані поняття, використавши щонайбільше форм ступенів порівняння прислівників.

Футбол і волейбол, біг і плавання, навчання і відпочинок, весна і літо.

Вправа 10. Утворіть від поданих коренів якомога більше прислівників, визначте їхні розряди й способи творення.

-Довг-, -час-, -рук(-руч-), -світл-, -нов-, -перш-, -дв-, -гаряч-, -день-, -весн- .

Вправа 11. Поясніть способи творення поданих прислівників та прислівникових сполук.

Вдвоє, забагато, дотепер, навкулачки, по троє, по-перше, насамкінець, десь-колись, рік у рік, мимохідь, до ладу, до пуття, уміло, затемна, по-осінньому, в основному, заново, навздогін, по-новому, внічию, в середньому, без розбору, вплав, сторчголов, звіку-правіку, зозла, потім, водночас, попідтинню, спогорда, спозаранку, урозліт, лежма, восени, двічі, гуртом, щоразу, пошепки, віч-на-віч, прекрасно, здавна, навесні, босоніж, опівдні.

Вправа 12. Відредагуйте речення, пояснивши помилки у вживанні прислівників та прислівникових сполук.

1. Я виконала це завдання проще. 2. Микола написав диктант більш розбірливіше. 3. Я зробила цю іграшку своїми власними руками. 4. Вам слідуге гарно харчуватися. В один і той же час варто більше рухатися. 5. Мені лінь подивитися у словник. 6. Перед вживанням сироп треба чуть-чуть підігріти. 7. Якщо в Києві спекотно, то в Криму тим більше. 8. Я вже почти закінчив реферат, але надо його ще перечитати. 9. Наш корпус знаходиться лівіє від центральної алеї. 10. Хлопці домовилися зустрітися біля нічного клубу впівніч. 11. Будь-яка справа мені по плечу. 12. Твій пральний порошок пере чище, ніж мій. 13. Коваленко чаще за інших запізнюється на заняття.

Вправа 13. Запишіть подані прислівники та прислівникові сполуки в три колонки: 1) ті, що пишуться разом, 2) ті, що пишуться окремо, 3) ті, що пишуться через дефіс. Поясніть їхнє написання.

До/нині, за/надто, на/різно, на/злю, на/жаль, на/разі, на/троє, в/четверо, на/в/перейми, на/в/проти, як/най/стильніше, по/двоє, без/жалю, по/правді, до/ладу, раз/по/раз, коли/не/коли, до/побачення, до/загину, до/сьогодні, за/кордон, до/смаку, до/снаги, до/вподоби, до/лиця, на/вибір, всього/на/всього, день/за/днем, мимо/волі, в/нічию, під/вечір, над/вечір, до/останку, в/цілому, на/завтра, за/світла, од/віку, у/розсип, у/стократ, до/речі, за/одно, без/кінця/краю, без/просипу, без/перестанку, без/угаву, без/пуття, без/вісти, без/міри, від/даля, в/ногу, в/переміжку, в/пів/сили, в/підбір, в/пух, в/скач, в/сліпу, в/слід, день/при/дні, до/конче, до/не/впізнання, до/щенту, до/не/схочу, зо/сліпу, зо/палу, з/роду/віку, на/чисто, на/рівні, по/весні, поза/очі, по/честі, по/черзі, с/під/лоба, с/під/низу, с/про/квола, с/пра/віку, с/про/жогу, с/про/соння, на/нівець, у/роз/дріб, у/позику, у/розріз, у/три/дорога, з/діда/прадіда, хоч/не/хоч, віч/на/віч, пліч/о/пліч, секунда/в/секунду, тим/часом, яко/сь/то, куди/не/будь, будь/що/будь, як/не/як, рік/у/рік, будь/звідки, що/разу, по/братньому, по/твоєму, чим/дуж, сторч/голов, в/одно/час, на/сам/кінець, в/ряди/годи.

Вправа 14. Впишіть із поданих речень прислівники. Проаналізуйте їх за схемою-таблицею. Запам'ятайте її.

Прислівник	До якого слова стосується	Розряд за значенням	Ступінь порівняння	Спосіб творення	Синтаксична роль

1. Де-не-де біля хат тьмяно червоніють жовтогарячі квіти, ніби жаринки, час від часу роздмухані легеньким вітром. (М.Стельмах). 2. Тепер його можна було роздивитися трохи краще (Ю.Андрухович). 3. Зовсім недалечко озивається деркач, здається, запрошує у гості, раз у раз відчиняючи скрипучу хвіртку

(М.Стельмах). 4. Це нам було все 'дно [все одно], що по-латині (Л.Костенко). 5. Загриміло враз, загриміло вдруге, все довкола притихло (М.Стельмах) 6. Вони біжать чимдуж, а я – швидше!!! (С.Йовенко). 7. Як хороше радіти без причини, Коли на місто сутінь опада І чується, як тихо, безупинно Дзюрчить у стоки весняна вода (В.Симоненко). 8. Ми ледь знайомі. Досить. Треба йти. (С.Йовенко). 9. Любов відкрити важче, ніж Америку. По-перше, чи до неї допливеш? (Л.Костенко). 10. Раз уночі вона прийшла до мене. На ліжкові скраєчку тихо сіла. (С.Йовенко). 11. Дім був багацько кращий всередині, ніж знадвору. (І.Нечуй-Левицький). 12. Поховали старезного діда, закопали навіки у землю святу. Він тепер вже не встане і ранком не піде із косою під гору круту (В.Симоненко). 13. При місяці так гостро пахне сіно... (С.Йовенко). 14. Не покохав ще жоден із принуки. То й що ж? Веселій, байдуже мені. (С.Йовенко). 15. Будинок мій край Золотих воріт іще тихцем дитинство моє тішить (С.Йовенко). 16. Він їсти страх любив (Гр.Тютюнник).

Прийменник

1. Функційна специфіка прийменника.
2. Семантичні типи прийменників.
3. Класифікація прийменників за походженням та морфологічною будовою.

Література

Основна:

1. Адаменко А. М. Сильова диференціація логічних прийменників сучасної української мови. *Вісник Донецького національного університету. Сер. Б : Гуманітарні науки.* 2015. № 1-2. С. 12-16. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdnug_2015_1-2_3.
2. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. С. 594-628.
3. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 260-274.
4. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. С. 293-301.

Додаткова:

1. Бойко В. М. Граматика української мови: морфеміка, словотвір, морфологія: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2014. 248 с.
2. Городенська К. Транспозитори синтаксичної сфери: порівняльна характеристика. *Українська мова.* 2017. № 3. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrm_2017_3_3
3. Караман С. О. Сучасна українська літературна мова: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів Київ: Літера ЛДТ, 2011. 560 с.
4. Лаврінець О., Симонова К., Ярошевич І. Сучасна українська мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 524 с.
5. Мойсієнко А. К., Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис: підручник. Київ: Знання, 2010. 374 с.
6. Українська мова. Енциклопедія. Київ: Українська енциклопедія, 2000. стаття “Прийменник”.
7. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. Київ: Наукова думка, 2019. 392 с.

Запитання для самоконтролю:

1. Чому прийменник вважають службовим словом?
2. Яку функцію виконує прийменник у мові?
3. Які семантичні відношення виражають прийменники? Наведіть приклади.
4. Для вираження якого граматичного зв'язку використовують прийменники?
5. Які частини мови можуть вимагати залежного слова з прийменником?
6. З якими відмінками прийменники вживаються найчастіше? Форма якого відмінка в українській мові без прийменника не вживаються?
7. Як класифікують прийменники за походженням? Наведіть приклади
8. За рахунок яких частин мови поповнюються вторинні прийменники? Наведіть приклади.
9. На які розряди поділяють прийменники за морфологічною будовою? Поясніть їхні відмінності та наведіть приклади прийменників кожного розряду.

Вправи:

Вправа 1. *Випишіть словосполучення з прийменниками. З'ясуйте, які частини мови вимагають відмінкових форм з прийменниками. Визначте, з якими відмінковими формами яких частин мови вживаються прийменники та які значення вони разом виражають.*

1. Виходячи з церкви, Карпо догнав Мотрю за брамою (І.Нечуй-Левицький). 2. Мотря взяла одкраяне для неї полотно і швиргнула його на лаву (І.Нечуй-Левицький). 3. Прокіпко старший за нього на цілих п'ятнадцять років, а отже, й мудріший на цілий ківш (Гр.Тютюнник). 4. Поїхав я до найближчого товариша, і пішли ми з ним далеко у поле, і там я висповідався в усьому, що зі мною протягом останніх тижнів відбувалося. (Ю.Андрухович). 5. Слуга-малаєць прибирає з-перед нас останні тарілки, вазу з живими, ще писклявими, недоїденими устрицями, порожні пляшки з-під мальвазії. (Ю.Андрухович). 6. Ні, ви скажіть мені, що в світі є святіше від любові. (С.Йовенко). 7. Цей народ із крові і землі Я не віддам нікому і нізащо! (М.Вінграновський). 8. До нас прийшов лелека З косою на плечі, Води напився з глека Та й сів на спориші (М.Вінграновський). 9. Лошиця з дикими і гордими ногами, Із ніздрями, рожевими на сонці і матово-темнавшими вночі, ... Лошиця з табуна цивілізації, Яку я вилучив і гнав через Хрещатик, Летів за нею з мертвою вуздечкою Повз кіностудію і мертвий стадіон (М.Вінграновський). 10. Нема дороги, довшої за дим (М.Вінграновський).

Вправа 2. *Випишіть окремо конструкції з прийменниками і конструкції із повнозначними частинами мови. Поясніть їхні семантико-граматичні відмінності.*

Жити поблизу; зустрітися поблизу вокзалу; розкласти тканину вздовж; іти вздовж поля; напередодні свят ціни зросли; спілкувалися напередодні; ліворуч дядька стояла дячина; авто звернуло ліворуч; стояти край столу; зачепити край столу; бігти, не зважаючи на оклики; незважаючи на погоду свято вдалося; попереду колони йшли передовики; усе ще попереду; ходити по колу; бігати коло парку; голосувати проти; йти проти вітру.

Вправа 3. *З'ясуйте, які значення можуть виражати прийменники **в, до, на, над** в сучасній українській мові.*

Мешкати в столиці, народився в 1978 році, поклала в кошик, тканина в клітинку, грати в шахи, приготувати картоплю в горнятках, підтримувати в гóрі, запитати в батьків.

Приїхати до бабусі, встигнути до темряви, нагріти до 90 градусів, танцювати до втоми в ногах, готуватися до іспиту, ласий до солодоців, подати позов до суду.

Полювати на лисицю, лежати на канапі, сподіватися на успіх, завдання на кмітливість, відійти на 10 хвилин, застебнутий на гудзики, старший на два роки, дивитися на гравців.

Пролітати над Прагою, збиткуватися над малюком, миліший над усе, завдання над мої сили, подумати над пропозицією.

Вправа 4. *Перекладіть українською мовою. Порівняйте прийменникове керування в обох мовах. Випишіть прийменники, які в українській мові відповідають російському прийменнику **по**. Наведіть власні приклади словосполучень із такими прийменниками.*

Исполнить в течение месяца; оценить в зависимости от результатов; оформить в соответствии с правилами; выполнил задание в отличие от коллег; специалист по рекламе; работать по плану; совпадать по времени; справки по телефону; перейти по наследству; предоставить по требованию; зачет по истории; травмироваться по неосторожности; выехать по окончании учебы; пособие по безработице; положено по закону; инструкция по использованию; отсутствовал по важной причине; мнения по докладу; сделать по собственному усмотрению; купить по сносной цене; совпадать по времени; разногласия по ряду вопросов; комитет по борьбе с преступностью; украинец по происхождению.

Вправа 5. Знявши ризку, запишіть прийменники разом, окремо або через дефіс. Поясніть їхнє написання. Схарактеризуйте ці прийменники за морфологічною будовою.

З/по/серед, з/по/над, по/під, з/по/під, з/над, над/і, з/по/за, не/зважаючи/на, з/початку року, з/метою вдосконалення, що/до проблем, в/супереч прогнозам, у/кінці тижня, у/продовж року; з/огляду/на брак часу; у/зв'язку/з повинню; на/зустріч нам; з/боку вулиці.

Вправа 6. Випишіть із поданих речень прийменники і зробіть їхній морфологічний аналіз за схемою.

Прийменник	З яким відмінком вживається	Які відношення виражає	Розряд за походженням	Розряд за будовою

1. Ти – весь у слові, як у сповиткові З колиски до калини при горбі... (Б.Олійник). 2. Радюк сів коло стола проти хазяїна. (І.Нечуй-Левицький). 3. Задля мене хтось зуміє йти Крізь всі зневаги – так, як я умію! (О.Теліга). 4. Ти кинеш все, щоб на гучні майдани Піти услід за тисячами ніг (О.Теліга). 5. Розмова стала веселою, неважаючи на пізню добу (І.Нечуй-Левицький). 6. Країна, котра в силу свого геополітичного становища впродовж тисячоліття перебувала на розхресті протилеглих культурних впливів..., мала б при клінічній слабкості ...державних традицій давно розповзтися ...на безформний конгломерат етнічних “земель”. (О.Забужко). 7. Українська мова – попри всі, завдані їй численними репресіями й хронічним, від 1920-х років, гнітом тяжкі удари – має для вітчизняного права одну неоціненну ...перевагу. (О.Забужко). 8. Край шляху зупинилося село І гріється у бабиному літі (М.Лукив). 9. Од гвалту Карпо не всидів у хаті й вискочив у сіни з світлом. (І.Нечуй-Левицький). 10. І поки вони там на кухні гамселять одна одну ополониками, а касирка бігає довкола них з вигостреним велетенським ножом, ти розглядаєш цю чергу. (Ю.Андрухович). 11. По-п'яте, в країні велика нестача харчів, у зв'язку з чим демократія в небезпеці. (Ю.Андрухович). 12. А я – хіба спішу навстріч їм в путь печальну?! (С.Йовенко). 13. На завод у порядку планового переустаткування відпущено значні суми (В.Домонтович).

Сполучник

1. Характеристика сполучника як службової частини мови.
2. Функціональна специфіка сурядних сполучників, їхні різновиди.
3. Функціональні особливості підрядних сполучників, їхні різновиди.
4. Типи сполучників за будовою.
5. Класифікація сполучників за способом вживання.

Література

Основна:

1. Городенська К.Г. Сполучники української літературної мови: Монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. С. 208 с.
2. Городенська К.Г. Граматичний словник української мови: сполучники. Ін-т укр. мови НАН України, Херсон. держ. ун-т. Київ; Херсон: Видавництво ХДУ, 2007. 340 с.
3. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. С. 628-706.
4. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 274-286.
5. Сучасна українська літературна мова / За ред. М. Я. Плющ. Київ: Вища школа, 2003. С. 302-306.
6. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. С. 303-310.

Додаткова:

1. Бойко В. М. Граматика української мови: морфеміка, словотвір, морфологія: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2014. 248 с.
2. Караман С. О. Сучасна українська літературна мова: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Літера ЛДТ, 2011. 560 с.
3. Лаврінець О., Симонова К., Ярошевич І. Сучасна українська мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 524 с.
4. Мойсієнко А. К., Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис: підручник. Київ: Знання, 2010. 374 с.
5. Українська мова. Енциклопедія. Київ: Українська енциклопедія, 2000. статті “Сполучник”, “Сполучні слова”.
6. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. Київ: Наукова думка, 2019. 392 с.

Запитання для самоконтролю:

1. Чому сполучник вважають службовим словом?
2. Яку функцію виконує сполучник у мові?
3. Які мовні одиниці сполучники можуть поєднувати? Наведіть приклади.
4. Чим сполучники відрізняються від сполучних слів?
5. За якими ознаками розмежовують сурядні й підрядні сполучники?
6. На які різновиди поділяють сурядні сполучники? Наведіть приклади сполучників кожного різновиду.
7. Як класифікують підрядні сполучники? Наведіть приклади всіх різновидів підрядних сполучників.
8. Який сполучник в українській мові вживається найчастіше?
9. Як класифікують сполучники за морфологічною будовою? Наведіть приклади.
10. Які типи сполучників виділяють за способом їхнього вживання? Наведіть приклади.

Вправи:

Вправа 1. *Перепишіть, підкресліть сполучники. З'ясуйте, які мовні одиниці і яким синтаксичним зв'язком вони поєднують.*

1. Душа з розбігу стане на сторожі, щоб обережно, але гостро стежить. (О.Теліга). 2. Коли пішло дитинство і забрало усе своє – я не ловила гав. (І.Жиленко). 3. Чи їдуть чоловіки возами, то сидять гордо, мов ті гетьмани. Чи йдуть хлопці, – всі гарні, сміливі, високі, мов козаки запорожці. (І.Нечуй-Левицький). 4. І сад цвіте, і горличка туркоче, І тихий промінь на покосі спить (Г.Чубач). 5. Не знаю, чи побачу Вас, чи ні, А може, власне, і не в тому справа (Л.Костенко). 6. Мовознавство, або лінгвістика, – це одна з гуманітарних наук. (О.Білецький). 7. Тече вода і на гору Багатому в хату. А вбогому в яру треба Криницю копати (Т.Шевченко). 8. Ще не знати, що чим породжується: чи слова ділами, чи діла словами (П.Загребельний). 9. Хлопці теж сидять на лавочці, однак не біля дівчат, а під оградкою. (Гр.Тютюнник).

Вправа 2. *Знайдіть у реченнях сурядні сполучники. З'ясуйте, які відношення вони виражають.*

1. І вже тоді сама не розберу, Чи то мій біль упав кривавим птахом, Чи захід сонця заливає брук... (О.Теліга). 2. Любов – не гріх, А тиха змова Душі, печалі та безсоння. Та ще ласкаве, добре слово. Та ще палка, мов жар, долоня. (Г.Чубач). 3. Ні щастя, ні лиха, ні боргу, ні війн. А літо. І домок по вуха в траві. (І.Жиленко). 4. Я вже забула. Не моя провина, – то музика нагадує про Вас, то раптом ця осіння хуртовина (Л.Костенко). 5. Може, я і тепер вас люблю, Але вам цього знати не слід. (М.Лукив). 6. Прийшла темінь і затулила від старої не тільки сонце, а й ті

нерясні спогади, бо ніщо вже їх не будило (Гр.Тютюнник). 7. Не так тії вороги, Як добрії люди – І окрадуть, жалкуючи, Плачучи, осудять... (Т.Шевченко). 8. Хотів поворухнутись, говорити, однак і слово, й рух були б брехнею. (С.Йовенко). 9. Кожна жінка – це загадка, до якої може бути не одна відгадка, а сто. Ці відгадки залежать, то від доброго чи кепського настрою, або ж від того, в яких чоботях учора здибалася сусідка. (Є.Гуцало). 10. Я б тебе заховав за коня чи могилу, Та могилі й коню де сховатись самим? (М.Вінграновський). 11. Стефан Хоминський не тільки поет, але й художник (В.Домонтович).

Вправа 3. *Знайдіть у реченнях підрядні сполучники. З'ясуйте, які відношення вони виражають. Підберіть до них синонімічні сполучники.*

1. Не треба смутку! Зберемось відразу, щоб далі йти дорогою одною. (О.Теліга). 2. Борги життю не повернула, Хоч так багато боргувала. (Г.Чубач). 3. Як в нації вождя нема, Тоді вожді її – поети. (Є.Маланюк). 4. Але читаєш вицвілі рядки, Немов гортаєш пройдені роки... (М.Луків). 5. Коли вмирати – тільки восени. Коли сумують білі хризантеми. (Г.Чубач). 6. Якби не минула зима, Не мала б надії на весни. (Г.Чубач). 7. Жінки богів придумують, бо треба, щоб наші будні не минали сіро. (Г.Чубач). 8. Навіщо думати сумне, Коли життя, як дощ, – мине? (Г.Чубач). 9. Однак я не відразу скористався ним, позаяк на моєму шляху виникла цілком безпідставно Астрід (Ю.Андрухович). 10. Вже сутеніло надворі, як Дашкович вертався до батька. (І.Нечуй-Левицький). 11. Якщо дуже довго думати, ворог встигне відрубати думки разом із головою (Ю.Мушкетик). 12. Раз телиця пропала, міркувалось, то я вже Одарці не належу, я вже вільний, як птаха в небі. (Є.Гуцало). 13. Вона вже й не говорила за те чоловікові, тим що боялась колотнечі. (І.Нечуй-Левицький).

Вправа 4. *Запишіть окремо речення із сполучниками і речення із сполучними словами. Поясніть відмінності у граматичних особливостях сполучників і сполучних слів.*

1. Перебираю все, що може бути... (С.Йовенко). 2. Чи не вважаєте, що можуть запровадити військовий стан (Ю.Андрухович). 3. А поки я люблю – дотіль жива я. (С.Йовенко). 4. Вставати треба рано, поки спить вікно... (І.Жиленко). 5. Спіши до неї [матері], доки ще жива... (М.Ткач). 6. Це був час, коли сніг колискову співав ліхтарям. (І.Жиленко). 7. На цій планеті, відколи сотворив її пан Бог, ще не було епохи для поетів, але були поети для епох! (Л.Костенко). 8. Можна стежити, як смеркає небо, повітря... (Є.Гуцало). 9. Як хочеш від людей шаноби, Любов і гнів бери у путь (М.Рильський). 10. Я вже забув, як звати їхню маму (М.Вінграновський). 11. Вітер – це час, де нуртує біда. (І.Драч). 12. Де воля спить, її ще й приколинуть. (Л.Костенко). 13. Страшні слова, коли вони мовчать. (Л.Костенко).

Вправа 5. Поясніть написання поданих сполучників, складіть з ними речення.

За/те, а/бо, а/чи, а/також, по/за/як, тому/що, не/мов/би/то, чи/то...чи/то, ніби/то, у/наслідок/того/що, не/зважаючи/на/те/що, не/наче/б/то, дарма/що, а/ні, то/ж, від/так, в/тім, що/би, як/би,

Вправа 6. Випишіть сполучники і зробіть їхній морфологічний аналіз за схемою-таблицею. Запам'ятайте її.

Сполучник	Що поєднує	Які відношення виражає	Розряд за будовою	Розряд за способом вживання

1. Перейдемо убрід бурхливі води, Щоб взяти повно все, що нам належить, І злитись знову зі своїм народом. (О.Теліга). 2. Мій біль бринить, зате коли сміюся, То сміх мій рветься джерелом на волю! (О.Теліга). 3. І легко тобі, хоч і дивишся ниць, Аби не спіткнулись ні разу, І нести солодкий тягар таємниць І гостру петарду наказу. (О.Ольжич). 4. Але допоки дощ шумить, Душа не вміє не любить. (Г.Чубач). 5. Питання “культурної притомності” годі шукати в українському “Філософському словнику” – але, позаяк там бракує й довжелезної низки понять куди обіговіших, не то для фахового, а й для посполитого інтелектуального вжитку, а української “Філософської енциклопедії” досі не існує в природі, то ця обставина не повинна викликати застережень. (О.Забужко). 6. Я дякую долі, що виросла в селі, Та ще в сім’ї подільських хліборобів. (Г.Чубач). 7. Я добре знаю, де мої причали. Мабуть, тому, що бавили мене Робочими і щирими руками... (Г.Чубач). 8. Женилися вони якось по-чудернацькому: або на зовсім молоденьких, вчорашніх школярках, або йшли в прийми до вдів, у котрих уже й хати є, і хазяйство бодай латане, та своє... (Гр.Тютюнник). 9. Але дівчина щоразу одверталася до ярка або затулялася ліктем, так що Ладко бачив тільки тоненьку білу шию та блискучі рогові шпильки в густому, синюватому при місяці волоссі... (Гр.Тютюнник). 10. Ранньої весни, коли ще не цвітуть конвалії, півники й тендітні сокирки, школярки носять до школи ті жовті, соковиті, аж рипучі квіти, бо й вони веселі, дарма що не пахнуть... (Гр.Тютюнник). 11. Отже, філологію можна розуміти як науку про різні вияви людської мови, як усної, так і писемної. (О.Білецький). 12. Що більше ворогів, то ліпше для справжнього воїна (П.Загребельний).

Частка

1. Поняття про частку як службову частину мови.
2. Розряди часток за функціями.
3. Види часток за походженням.
4. Структурні розряди часток.

Література

Основна:

1. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. С. 706-715.
2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 286-300.
3. Загнітко А.П. Словник часток: матеріали і статті Донец. нац. ун-т. Донецьк: ДонНУ, 2012. 381 с.
4. Слободян М.Р. Частки української мови: історія вивчення та сучасне трактування. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія “Філологічні науки”*. *Мовознавство*, № 12, 2019. http://ddpu-filolvisnyk.com.ua/uploads/arkhiv-nomerov/2019/NV_2019_12/44.pdf
5. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. С. 311-314.

Додаткова:

1. Бойко В. М. Граматика української мови: морфеміка, словотвір, морфологія: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2014. 248 с.
2. Караман С. О. Сучасна українська літературна мова: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів Київ: Літера ЛДТ, 2011. 560 с.
3. Лаврінець О., Симонова К., Ярошевич І. Сучасна українська мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 524 с.
4. Мойсієнко А. К., Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис: підручник. Київ: Знання, 2010. 374 с.
5. Українська мова. Енциклопедія. Київ: Українська енциклопедія, 2000. стаття “Частка”.
6. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. Київ: Наукова думка, 2019. 392 с.

Запитання для самоконтролю:

1. Чому частку вважають службовою частиною мови?
2. На які розряди поділяють частки відповідно до їхніх функцій? Наведіть приклади часток усіх розрядів.
3. Який функціональний розряд часток є найширше представленим у сучасній українській мові?
4. У творенні яких форм слів беруть участь формотворчі частки?
5. Як пишуться зі словами словотворчі частки?
6. Яких семантичних відтінків надають реченням модальні частки?
7. Які частини мови можуть вживатися як частки? Наведіть приклади.

Вправи:

Вправа 1. *Перепишіть, підкресліть частки, визначте їхні розряди за функцією, з'ясуйте їхні значення.*

1. Не треба слів! Хай буде тільки діло! (О.Теліга). 2. Це, може, навіть і не вірші, а квіти, кинуті тобі (Л.Костенко). 3. Невже це осінь, осінь, о! – та сама (Л.Костенко). 4. Яка ж то радість матері була! (В.Симоненко). 5. Надвечір сонце трішки іронічне. І дивиться не просто у обличчя, а ніби вбік... (І.Жиленко). 6. Минає день. За кожним – тиха жалість. Оце б спинить. А хтось уже карта: мовляв, життя – дорога в досконалість (І.Жиленко). 7. Ну, от і все. Була любов – лишився вірш (С.Йовенко). 8. Чого прийшла, що хочеш?! – ледь не крикнув. – Хіба один я скривдив, запечалив?! Вона ж лиш головою похитала (С.Йовенко). 9. Хоч там, хоч тут – а десть та треба жить! От тільки не знайду домашні капці... (І.Жиленко). 10. Стати б хоч на менти лічені Характерником мені... (Л.Кисельов). 11. Його стріваю я – і мало не щодня! (М.Зеров). 12. Воно, звичайно, що там говорить. Отож-бо й є, нема чого балакати. А що поробиш, хай воно згорить, сміятись краще все-таки, ніж плакати (Л.Костенко).

Вправа 2. *Перепишіть речення, знявши скісні риси. Підкресліть частки, визначте їхні функціональні розряди, поясніть написання цих часток.*

1. Час – він мудрий, фікції скасує, а, між іншим, я таки/зостанусь (Л.Костенко). 2. Роки/ж/бо не просто/собі минають, а потроху розкрадають людину, й хоч/як/би ти не/піддавався – візьмуть своє (Є.Гуцало). 3. Ті довідки казали, що pomoже Одарці хіба/що чотири дошки і васильків трошки (Є.Гуцало). 4. І уявив/собі, як/то сміятиметься він, Хомко Хомович, коли хоч/трохи підросте (Є.Гуцало). 5. А сам міркую: наче/б/то/ж і міцну сорочку зшили йому... (Є.Гуцало). 6. Чи вже/ж не/доволі з вас і свого діла (І.Нечуй-Левицький). 7. А/вже/ж ходім, а то ще/й в печери опізнимось. (І.Нечуй-Левицький). 8. Яка/то дама танцює проти вашої кухні? (І.Нечуй-Левицький). 9. Що/ж сталося? Та

ніби/то й нічого (С.Йовенко). 10. Як/же це так? Раптом до тітки жити, та ще/й в Одесу... (М.Куліш) 11. В нашій/бо бідній “советизованій” культурі взаємини між поколіннями ...моделюються все/таки, хай і не/свідомо, за класичним взірцем “партія-комсомол”. (О.Забужко). 12. Жити ми, як не/заперечно довела українська історія хоч/би/й цього ... століття, не/любимо й не/вміємо (О.Забужко). 13. Що/б не/було – що/днини день починайте. (С.Йовенко).

Вправа 3: *Перепишіть подані речення. Поясніть написання часток не, ні, ані з усіма частинами мови.*

1. А мені здається, що мої діла зовсім тобі не/непотрібні й не/цікаві для тебе (І.Нечуй-Левицький). 2. Чи ви не/здужали, що так зблідли? (І.Нечуй-Левицький). 3. Одначе йому не/стало совісно ані/трошки. (І.Нечуй-Левицький). 3. Не/було там ані/одного слова зайвого, що не/стосувалося діла. (І.Нечуй-Левицький). 5. З того часу між ними почався ще більший не/лад... Не/так було між студентами. (І.Нечуй-Левицький). 6. Дашкович почав тихесенько “Гриця”, а Воздвиженський і не/зчувся, як став йому вторувать.(І.Нечуй-Левицький). 7. Вони – сутуляться не/звично і підбігають підтюпцем... І це не/смішно, а трагічно, Що сором очі не/пече (Г.Чубач). 8. По суті, національна мова – чи не/єдина абсолютно не/оборна, не/матеріальна даність, із форм якої душа не/годна вийти так само, як із “приділеного” їй тіла... (О.Забужко). 9. Не/вербалізоване, не/впіймане словом вислизає з ясно освітленого кону свідомості в темну млу не/певних, хаотичних відчуттів. (О.Забужко). 10. В свідомості нормального індивіда, якщо тільки він не/політик, не/бізнесмен-міжнародник і не/часто подорожує за кордон, географію успішно заступає топографія (О.Забужко). 11. Честь і слава не/дорослому українському рокові [муз.стиль] – він справно діагностував те, чого не/добачили високочолі інтелектуали (О.Забужко). 12. Бродський продовжував марно ломитися до таїнств англійського вірша зі своєю російською відмичкою, так і не/завваживши, що в місці, куди він люто тицяє, мур не/має дверей (О.Забужко). 13. Зосталося не/виразне... відчуття, ніби Бродського... не/дорозуміли, не/дооцінили... (О.Забужко).

Вправа 4. *Надайте поданим реченням певного семантичного відтінку за допомогою модальних часток, не повторюючи їх.*

1. Я готувався до сьогоднішнього заняття (невпевненість). 2. Так можна робити? (підсилення експресії). 3. Ти це знаєш? (сумнів). 4. Ми це вже вивчали (підсилення докору). 5. Це правда? (недовіра). 6. Чому ти запізнився? (підсилення подиву). 7. Це я зрозумів (невпевненість). 8. В очах потемніло (підсилення експресії). 9. Краса! (підсилення захвату). 10. Ти сам зробив цю інсталяцію (недовіра).

Вправа 5. *Витишіть із поданих речень частки, проаналізуйте їх за схемою:*

Частка	Розряд за функцією	Первинна чи вторинна (вказіть, з якої частини мови походить)	Структурний розряд

1. Ото пшениця вродила! Що вродила, так вродила! (І.Нечуй-Левицький).
2. А неля: Ні! Ні! Я не просила. Я тільки спитала, чи є в нього хоч яке почуття до мене, хоч краплина совісті? (М.Куліш).
3. Зброжек: Тільки на стежці. Атож! На стежці! Я ніби вийшов... А насправді я стою ось так... (М.Куліш).
4. От я собі й думаю, Радочко, що мабуть-таки вмру безболісно (О.Забужко).
5. Але вони принаймні підкреслено демонструють, що ставляться до власних слів несерйозно. А от коли вже й не просто серйозно, а – з тремом у голосі, з туманцем в очах, і не те щоб удаючи, а щиро, щиро! (О.Забужко).
6. Мені й заціпило. Бо все ж таки прийшов на цвинтар, до покійниці, то яка тут краса? А воно й справді краса – ніч літня, місяць, зірки (Є.Гуцало).
7. І вже бачу біля себе її, свіженьку й звабливу, а не якусь там обридлу мені полюбовницю чи ще якась там казна-що (Є.Гуцало).
8. Таж через нього вона з моїм батьком розлучилася, батько... потім виїхав аж у Хабаровськ (Є.Гуцало).
9. Ми з Оксаною мало не двадцять років зустрічаємося (Є.Гуцало).
10. Так, так, так, лише суто платонічно пошановуєте жінок, вони про те навіть не здогадуються (Є.Гуцало).
11. Тромбон? І камзол? Що за смішки, мадам? Хіба нам до жартів? Читайте газети. Скрізь війни, і бомби..., і біда. Яка вже там радість на нашій планеті? (І.Жиленко).
12. Не довіряю-бо я демократії (І.Жиленко).
13. Хіба плачу я? Просто люблю (С.Йовенко).

Вигук

1. Вигук як специфічна одиниця мови.
2. Розряди вигуків за функціями.
3. Звуконаслідувальні слова як окрема група вигуків
4. Розряди вигуків за походженням. Інтер'єктивація.

Література

Основна:

1. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. С. 732-749.
2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 300-310.
3. Гуйванюк Н.В. Соціальні та регіональні виміри інтер'єктивів української мови. *Мова і суспільство*. 2012. Вип. 3. С. 321–332. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mis_2012_3_41
4. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. С. 316-318.

Додаткова:

1. Бойко В. М. Граматика української мови: морфеміка, словотвір, морфологія: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2014. 248 с.
2. Караман С. О. Сучасна українська літературна мова: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладівю Київ: Літера ЛДТ, 2011. 560 с.
3. Лаврінець О., Симонова К., Ярошевич І. Сучасна українська мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 524 с.
4. Мойсієнко А. К., Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова: Морфлогія. Синтаксис: підручник. Київ: Знання, 2010. 374 с.
5. Українська мова. Енциклопедія. Київ: Українська енциклопедія, 2000. статті “Вигук”, “Звуконаслідувальні слова”.
6. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. Київ: Наукова думка, 2019. 392 с.
7. Шуст, Л. М. Західнополіські вигуки-прокльони в системі негативних комунікативних формул українців. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород : Видавничий дім "Гельветика", 2018. Т. 1. Вип. 7. С. 56–60.

Запитання для самоконтролю:

1. Чому вигук не вважають ні повнозначною, ні службовою частиною мови?
2. Які функції виконують вигуки в мові?
3. Чи виражають вигуки лексичне значення?
4. За якими ознаками вигуки подібні до речень?
5. На які розряди поділяють вигуки залежно від їхніх функцій?
6. У чому полягає специфіка спонукальних вигуків? Які спонукальні вигуки найчастіше вживають у сучасній українській мові?
7. Які почуття можуть виражати в сучасній українській мові емоційні вигуки? Наведіть приклади.
8. З якою метою вживають етикетні вигуки? Наведіть приклади.
9. Чим звуконаслідувальні слова відрізняються від власне вигуків? З якою метою вживають звуконаслідувальні слова?
10. Що таке інтер'ективация? Слова яких частин мови в сучасній українській мові інтер'ективуються? Наведіть приклади.

Вправи:

Вправа 1. *Знайдіть у поданих реченнях емоційні вигуки. З'ясуйте, які почуття вони виражають, підберіть до них синоніми*

1. Ах, скільки струн в душі дзвенить! (О.Олесь).
2. Ой! Ой! Ой! Де наші мами, Що без них тут буде з нами? (В.Симоненко).
3. Те! Придумалося... – пхикає Тимоха. – Картоплі... (Гр.Тютюнник).
4. А-а! – хмеліє раптовою радістю Ладко (Гр.Тютюнник).
5. Пху! – плюнув і собі Карпо та й вийшов з хати (І.Нечуй-Левицький).
6. Ого-го! Ще й яка гарна! Здається, і в цілому селі кращої нема, – говорив Лаврін. (І.Нечуй-Левицький).
7. Овва, який розумний! Забери ще половину котів та собак! – кричала Кайдашиха (І.Нечуй-Левицький).
8. Маклена: І вийду заміж за більшовика, от! (М.Куліш).
9. Охо-хо-хо, нічого ти не втямив ні в людській природі, ні в жіночій, особливо ж – у жіночій (Є.Гуцало).
10. О Боже мій! Така мені печаль і самота моя – така безмежна! (В.Стус).
11. О боже! – закричала я. – Одначе Це крук Едгара По. Яка удача! (І.Жиленко).
12. О, скільки літ мене він мордуватиме, за віщо? (С.Йовенко).
13. О! Дайте крил! Щоби із гордим я чолом Міг завтра сонця схід вітати (О.Бабій).
14. Ще, крий боже, почне зухвальством слів своїх колоти (С.Йовенко).
15. Остання наша зоряна дорога... По ній іти нам, долю доганять, Яку – гай-гай! – не вміли шанувань... (І.Жиленко).
16. І, скинувши страху тягар, зловтішно я скричав: “Ага!” (І.Жиленко).
17. І, врешті, у теплій кімнаті, де мебельки під ампір, де кіт і чайок чи пломбір, приємніш у кріслі, в халаті, ніж десь там, пробачте, літати – бр-р-р! (І.Жиленко).
18. Вже б можна їхать. Та ба! Серце мені тисне журба (І.Жиленко).

Вправа 2. Складіть із кожним вигуком по кілька речень, щоб той самий вигук виражав у них різні емоції.

О! – захоплення, подив, страждання;

Овва! – подив, іронію, недовіру;

Ага! – зловтіху, радість;

Хо-хо! – досаду, страждання, радість, самовпевненість;

Пхи! – зневагу, страждання, сум;

Ого! – захоплення, подив;

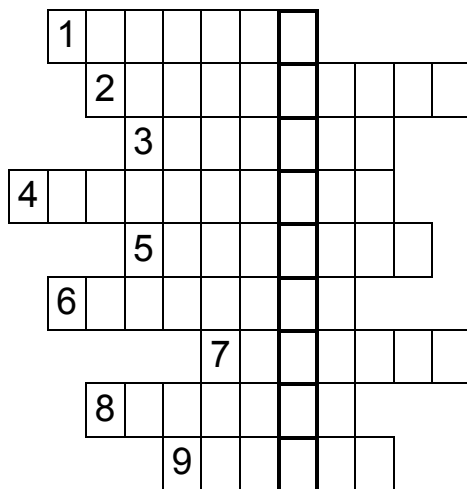
Хе! – насмішку, зневагу, радість;

Ну! – подив, спонукання, недовіру.

Вправа 3. Знайдіть у поданих реченнях спонукальні вигуки. З'ясуйте, до чого вони спонукають. Підберіть до них, де можна, синоніми.

1. Гей-гей! Чи є хто в лузі, – озовися! (М.Вороний). 2. Цить! – сказало старшеньке [хлоп'я] (Гр.Тютюнник). 3. Годі, хлопці, у мене ще роботи та роботи (Гр.Тютюнник). 4. Геть! – крикнула Кайдашиха, – сама зумію насипать (І.Нечуй-Левицький). 5. Гвалт! Гвалт! – закричала Мелашка (І.Нечуй-Левицький). 6. Зінька: Невже не знаєте? І не вгадаєте? Та ну-бо! Це ж така зрозуміла річ (М.Куліш). 7. “Сотня, руш!” – грімкий наказ роздався (В.Бобинський). 8. Перший: А ти квитка купив, що сів на це місце? Марш! (М.Куліш). 9. “До походу! До зброї!” – як меч, як розмаяний стяг, буревійно рвонули слова (В.Бобинський). 10. Увага! – ще раз почав ти (Ю.Андрухович). 11. Господиня вибігла в лазурному кімоно. “А киш!” – замахала. (І.Жиленко). 12. Агов, ти є ще, демократіє? (І.Жиленко). 13. Цабе, цабе! – вигукою навпроти дідового двору хрипло й зморено (Гр.Тютюнник).

Вправа 4. Відгадайте кросворд про етикетні вигуки, і у виділеному стовпчику зможете прочитати їхню невід'ємну ознаку. Підберіть до відгаданих вигуків синоніми.

1. Вигук, яким просять пробачення. 2. Вигук, яким можна привітатися. 3. Вигук вдячної людини. 4. Цим вигуком вітаються ввечері. 5. Вигук, дуже доречний у їдальні. 6. Вигук, який вживають перед сном. 7. Вигук-побажання, який кажуть на прощання. 8. Прощальний вигук. 9. Традиційний вигук українців на застіллях.

Відповіді: 1. *Вибачте!* 2. *Здрастуйте!* 3. *Спасибі!* 4. *Добри вечір!* 5. *Смачного!* 6. *Добраніч!* 7. *Щасливо!* 8. *Бувайте!* 9. *Будьмо!*

Вправа 5. *Складіть із кожним словом по два речення, щоб в одному з них це слово було самотійною частиною мови, а в іншому – вигуком.*

Жах, гірко, вітаю, смакота, увага, рятуйте, халепа, хвала, даруйте, досить, молодець.

Вправа 6. *Перекладіть кальковані з інших мов вигуки українськими відповідниками.*

О'кей!, Йесс!, Мерсі!, Да, конешно..., Вот это да!, Соррі!, Пліз!. Класс!, Супер!, Отвалі! Нічо собі! Та ти гониш! Вау! Треш! Пардоньте! Да-да-да, как би не так!

Вправа 7. *Знайдіть у поданих реченнях вигуки та звуконаслідувальні слова. Поясніть їхні функції.*

1. Усе роздягнуто, і все напоготові. Ніч повертає голову: пора! Гармата – бух! І горобці – ура! Розквітли океани малинові (М.Вінграновський). 2. Перехрестився. Махнув рукою... (А ви б посміли стрибнуть з балкона?)... Маєстро Пончик перехрестився і ... Гах-трах-тарарах... (І.Жиленко). 3. Дощик синій – бім-бам-бом! – дощик дзвонить по дворах (І.Жиленко). 4. Павло став поволі переґрїбати п'ятірнею кушир і раптом: ляп-ляп – карась, широкий у долоню, і червоний, мов з міді (Гр.Тютюнник). 5. Стук, стук, стук, стук!.. Сто тисяч пил, сокир і рук Рубає пильно, неутомно. Грим! Грим... Шах... шах!.. Під грюк сокир, під шуми пил Схиляється сосна на діл (О.Бабій). 6. Фу, фу! Тра рра!.. Мов гад неситий з-за Дніпра Йде потяг (О.Бабій). 7. – У-у-у... ти! – сміється Меланя дивно якимось: у тому сміхові й образа, і побоювання образити... І знову, але вже ніжніше й м'якше, чути: лясь! (Гр.Тютюнник). 8. Тоді під бузком на мить припишкнуться і знову: чмих-чмих-чмих... (Гр.Тютюнник). 9. Тільки синиці посвистують та інколи прошелестять угорі невидима гайвороняча зграя – наче вітер у сосні. “Крра, крра...” – зрониться тоді в туман, а перегадом, уже далі й глухіше, знову: “Крра... Крра...” (Гр.Тютюнник). 10. Юхим зачерпує повну ложку, повільно підносить до рота і якусь мить дивиться на неї, як на ворога, потім сьорб! – лунко, сердито й коротко, немовби батоном ляснув – і ложка суха. Сьорб! Сьорб! – нишком і запекло (Гр.Тютюнник).

Вправа 8. *Випишіть із поданих речень вигук. Проаналізуйте їх за схемою-таблицею. Запам'ятайте її.*

Вигук	Розряд за функцією	Первинний чи інтер'єктивований (вказіть, слова яких частин мови зазнали інтер'єктивації)	Питомий чи запозичений

1. Ой-ой, біда! Рятуйте мене, люди, – Без мене ж і для вас життя не буде... (В.Симоненко). 2. Яка стіна між нами, боже мій! (С.Йовенко). 3. Я змалку не зношу балакунів, отих, що – фа-фа, ля-ля, – привіт інвалідам розумової праці (О.Забужко). 4. Їй-богу, підняла свиту зумисне вище колін та показує жовті сап'янці, – сміялися чоловіки (І.Нечуй-Левицький). 5. Тпру, сірий! Тпру, моругий, бодай ти сказився! – кричав Кайдаш (І.Нечуй-Левицький). 6. Чи ти ба! На Палажчиній голові чортячі роги! – сказав Кайдаш (І.Нечуй-Левицький). 7. Свят, свят, свят! Перехрестися! Де ті чорти взялися! – говорила Кайдашиха (І.Нечуй-Левицький). 8. Добре! Але вибачайте, будьте ласкаві, бо мої паляниці й пироги, певно, ще не випеклись, – промовила Масючка (І.Нечуй-Левицький). 9. Їй світ далекий ніжно туманів, а Він плечем здвигнув: – Якого біса?! (С.Йовенко). 10. Кажуть, – о жах! – на свято їв ти котлети з м'яти! (І.Жиленко). 11. – Браво! Біс! Ви співаєте, як опера (М.Куліш). 12. Гиря: Гм... Од злодіїв, чи як? (М.Куліш). 13. Вибачте, тобто – мерсі... Скажіть, будь ласка, чи вдома Мазеніни? (М.Куліш). 14. Дай хліб! Хліб мій! – Біжить, біжить, – біжать! Так, так, біжить, так, так, біжать! Блис ніж: – Стій! Дай! Хліб! Дай! Бий! Ріж! Дай! – Ай! (І.Крушельницький). 15. Бог з вами! – вигукнула Мирослава. – В мене син уже в інституті! (В.Шевчук). 16. Яка б поетеса була я – овва! (І.Жиленко).

Контрольні роботи

Варіант I

I. Поставте подані іменники у формі кличного відмінка.

Марина Семенівна, Євгенія Іванівна, Віталій Андрійович, Петро Макарович, Микола Григорович, Андрійко, сестричка Оля, сваха Зоя, тітонька Лариса, помічниця Ганнуся, пан ректор, колега Андрій, товариш Василь, добродій, викладач, юнак, красуня, козак, кумир, абітурієнт, споживач, кондуктор, консультант.

II. Утворіть від поданих прикметників усі можливі форми ступенів порівняння.

Низький, високий, мілкий, дорогий, прудкий, гіркий, вологий.

III. Запишіть речення словами, вживши числівники в потрібній відмінковій формі.

Якщо до 263 книг додати 116, то сума дорівнюватиме 379 книгам.

Із 1.765 студентами укладено контракти.

На 685 гектарах вирощено більше 55.897 тонн зерна.

IV. Утворіть від поданих дієслів усі можливі форми наказового способу.

Лягти, вивчити, поділитися, непокоїтися, сипати, славити, ударити.

V. Перепишіть. Визначте частиномовний статус усіх слів тексту. Зробіть морфологічний аналіз підкреслених слів.

Місяць жовтень – найдраматичніша пора осені. Саме та пора, коли драма творюється не за кулісами, не заховано, а відкрито, перед очима. Й ти не лише її глядач, а й безпосередній учасник, що не годен змінити найдрібнішої репліки, жоднісінького слівця, не годен запропонувати чи новий вираз обличчя у цій драмі, чи новий відтінок настрою, чи якимсь чином змінити позу (Є.Гуцало).

Варіант II

I. Поставте подані іменники у формі родового відмінка однини.

Університет, іспит, фах, куратор, колектив, зошит, порядок, розклад, ліфт, поверх, запис, пенал, журнал, контингент, борг, концерт, костюм, виступ, голос, відпочинок, магнітофон, коржик, обід, кіоск, басейн, Харків, Сиваш, Нью-Йорк, Алтай, Париж, кілометр, пакет, мороз, базар, товар, сік, пес, прилавок, продаж.

II. Утворіть від поданих іменників присвійні прикметники чоловічого роду.

Галина, Галя, Галька, Євгенія, Женя, Ївга, Сергій, Сергійко, Микола, Мишко, Віктор, Вітя, Вітась, Вітько, племінниця, бабуся, тато, дядько, дідусь, свекруха, добродій, сусідка, студент, приятель, колега, сирота.

III. Запишіть речення словами, вживши числівники в потрібній відмінковій формі.

Якщо до 582 книг додати 116, то сума дорівнюватиме 698 книгам.

Із 2.837 студентами укладено контракти.

На 856 гектарах вирощено більше 65.748 тонн зерна.

IV. Утворіть від поданих дієслів дієприкметники пасивного стану минулого часу.

Шити, малювати, обстежити, здобути, заробити, почути, визначити, запросити.

V. Перепишіть. Визначте частиномовний статус усіх слів. Зробіть морфологічний аналіз підкреслених слів.

Цьогорічна осінь прийшла в Житомир зовсім так, як з'являється щоранку на околиці, виходячи із свого дому, Зіньчиха, малесенька жінка в жовтій хустці з передчасно потемнілим обличчям і з великими очима, що здивовано і печально зорять на світ. Вона йшла не кваплячись, ніби мала бозна-скільки часу. Валику навіть здавалося, що, коли проходила Зіньчиха по їхній вулиці, листя ставало на дрібку жовтіше, дерева зачаровано притихали, вражені з того, що скоїлось (В.Шевчук).

Варіант III

I. Поставте подані іменники у формі орудного відмінка однини.

Коледж, подорож, простір, гривня, відмінниця, дача, курінь, далечінь, Івась, зав'язь, біль, хміль, міль, штиль, хвиля, площа, Сиваш, листоноша, рідня, армія, розповідь, Збараж, Тернопіль, Умань, серія, міць, Гриць, Валя, Аня, міраж, палац, силач, піч, Пуща-Водиця.

II. Утворіть від поданих іменників чоловічі та жіночі форми по батькові.

Орест, Валерій, Федір, Василь, Назарій, Олекса, Тимофій, Лука.

III. Запишіть речення словами, вживши числівники в потрібній відмінковій формі.

Якщо від 898 відняти 111, то різниця дорівнюватиме 787.

Із 1.568 студентами укладено контракти.

На 975 гектарах вирощено більше 65.963 тонн зерна.

IV. Утворіть від поданих дієслів дієприкметники активного стану минулого часу.

Потемніти, згаснути, завмерти, замерзнути, повстати, заснути.

V. Перепишіть. Визначте частиномовний статус усіх слів. Зробіть морфологічний аналіз підкреслених слів.

Розвіювання будь-яких міфів – процес болючий, а іноді й небезпечний. Особливо, коли міф вжився у свідомість багатьох людей, коли він їм чимось та вигідний і солодкий. І раптом у тебе забирають те, з чим ти зжився, що творило певну опору твого життя, твоєї свідомості. А що вже казати про міф, який окутаний всенародною святістю, за яким стоїть велетенська трагедія мільйонів наших співвітчизників (В.Яворівський).

Варіант IV

I. Провідмініайте подані прізвища імена й по батькові.

Лисиця Володимир Петрович;
Розсоха Емілія Борисівна;
Шпиль Аркадій Віталійович
Коваленко Микола Сидорович

II. Утворіть від поданих іменників присвійні прикметники чоловічого роду.

Мар'яна, Оля, Ольга, Оленька, Анастасія, Настя, Насточка, Валерія, Дмитро, Володя, Маркіян, Марко, Назарій, Назарко, сусід, приятелька, однокласник, сваха, однокласниця, пан, пані, панночка, кума, подруга, товаришка.

III. Запишіть речення словами, вживши числівники в потрібній відмінковій формі.

Для 173 аудиторій закупили більше 1.955 столів і 3.365 стільців.
У 285 аудиторіях викладачі працюють з 25.348 студентами.

IV. Утворіть від поданих дієслів дієприкметники активного стану минулого часу.

Збайдужіти, зів'яти, розповніти, набриднути, осліпнути, зацікавити.

V. Перепишіть. Визначте частиномовний статус усіх слів. Зробіть морфологічний аналіз підкреслених слів.

По Дніпру – за течією й проти течії – обіч острівця снувало безліч усяких човнів найхімерніших конструкцій. Снували, зостаючись поза мою свідомість, та цей звук мотора виділився з-поміж інших своєю наростаючою міццю, і я зацікавлено підвів голову. Справді-бо, цей човен, перетнувши обшир ріки, майже наблизився до острівця і наступної миті тицьнувся носом у пісок зовсім неподалік (Є.Гуцало).

Варіант V

I. Провідмініайте подані прізвища й імена.

Віталій Кличко, Тарас Чорновіл, Марія Бурмака, Юрій Рогоза, Олег Скрипка.

II. Утворіть від поданих прикметників усі можливі форми ступенів порівняння.

Вузький, широкий, жаркий, тугий, плаский, солодкий, високий.

III. Запишіть речення словами, вживши числівники в потрібній відмінковій формі.

Для 286 аудиторій закупили більше 2.165 столів і 4.577 стільців.
У 346 аудиторіях викладачі працюють з 26.467 студентами.

IV. Утворіть від поданих дієслів дієприкметники пасивного стану минулого часу.

Розпочати, виростити, забрати, одягнути, підготувати, запровадити, зігнути.

V. Перепишіть. Визначте частиномовний статус усіх слів. Зробіть морфологічний аналіз підкреслених слів.

Поблизу нори гралися лисенята. Їх було четверо. Схожі на випечених, добре доглянутих цуциків, вони й грались так, як цуцики, тільки їхні рухи здавались м'якшими обережнішими. Вони ганялись одне за одним, цапались лапками, падали на землю, перевертались на спинку. Зчіплюючись між собою, лисенята не виявляли ворожнечі. І коли кусались, то більше вдавали, що кусаються, а насправді тільки широко розтуляли пащі, показуючи білі зуби (Є.Гуцало).

Рекомендована література

1. Адаменко А. М. Сильова диференціація логічних прийменників сучасної української мови. *Вісник Донецького національного університету. Сер. Б : Гуманітарні науки.* 2015. № 1-2. С. 12-16. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdnug_2015_1-2_3.
2. Алексієнко Л. А., Зубань О. М., Козленко І. В. Сучасна українська мова: морфологія: підручник. Київ: ВПЦ "Київський університет", 2014. 675 с.
3. Баган М.П. Основні аспекти поглибленого вивчення теми "Прикметник" (методичні та практичні рекомендації). *Українська мова і література.* 2002. № 7. С. 6-8.
4. Баган М. П. Історичний портрет фемінітивної підсистеми української мови. Рецензія на М.П. Брус Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування. Івано-Франківськ: Генеза, 2019. *Українська мова.* 2020. № 1. С. 153-157.
5. Баган М.П. Заперечення в сучасному українському комунікативному просторі: традиції і новаторство: монографія. Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2021. 224 с.
6. Бойко В. М. Граматика української мови: морфеміка, словотвір, морфологія: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2014. 248 с.
7. Венжинович Н. Ф., Пискач О. Д. Сучасна українська літературна мова. Морфологія: навчально-методичний посібник для студентів українського відділення філологічного факультету. Ужгород: Гражда, 2022. 176 с.
8. Співак О. Як уникати невластивих українській мові форм активних дієприкметників теперішнього часу? *Урок української.* 2001. № 5. С. 19-22.
9. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови. Київ: Унів. Вид-во «Пульсари», 2004. С. 184-216.
10. Гінзбург М. Пропозиції щодо запровадження в українське мовознавство концепції мішаних частин мови. *LANGUAGE: Codification Competence Communication,* 2021. № 1(4). С. 7–29.
11. Голосовська Г. Активні дієприкметники в українській літературній мові: уживати чи ні? *Українська мова.* 2011. № 4. С. 63-71.
12. Городенська К.Г. Граматичний словник української мови: сполучники. Ін-т укр. мови НАН України, Херсон. держ. ун-т. Київ; Херсон: Видавництво ХДУ, 2007. 340 с.
13. Городенська К. Г. Морфологія в контексті академічної лінгвоукраїністики. *Українська мова.* 2018. №4 (68) <https://ukrmova.iul-nasu.org.ua/https-ukrmova-iul-nasu-org-ua-https-ukrmova-iul-nasu-org-ua-vypusky-zhurnalu-html-html->

html-html/2018-2/zhurnal-ukrayinska-mova-4-68-2018/morfologiya-v-konteksti-akademichnoyi-lingvoukrayinistyky.html

14. Городенська К.Г. Сполучники української літературної мови: Монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. С. 208 с.
15. Городенська К. Транспозитори синтаксичної сфери: порівняльна характеристика. *Українська мова*. 2017. № 3. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrm_2017_3_3
16. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. 336 с.
17. Граматичний словник української літературної мови. Словозміна: близько 140 000 сл. / Критська В. І [та ін.]; відп. ред. чл.-кор. НАН України Н. Ф. Клименко; Нац. акад. наук України, Ін-т укр. мови, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2011. 757 с.
18. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
19. Добролюба Г. М. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Дієслово та його форми. Службові частини мови: навчальний посібник для здобувачів вищої освіти ННІ ФЖ ЖДУ ім. Івана Франка (для очної, заочної та дистанційної форми навчання). Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2021. 161 с.
20. <http://eprints.zu.edu.ua/32778/1/%D0%94%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%BE%D0%B6%D0%B0%D0%94%D1%96%D1%94%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BE.%20%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%97%202021.pdf>
21. Загнітко А.П. Словник часток: матеріали і статті. Донецьк: ДонНУ, 2012. 381с.
22. Караман С. О. Сучасна українська літературна мова: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Літера ЛДТ, 2011. 560 с.
23. Колібаба, Л.М. Словник дієслівного керування. Київ: Либідь, 2016. 653 с.
24. Лаврінець О., Симонова К., Ярошевич І. Сучасна українська мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 524 с.
25. Лукінова Т.Б. Числівники в слов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис). Київ: Наукова думка, 2000. 370 с.
26. Мойсієнко А. К., Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис: підручник. Київ: Знання, 2010. 374 с.

27. Ожоган В.М. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української літературної мови. Київ, 1997. 230 с.
28. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.
29. Плющ М. Я. Категорія відмінка в семантико-синтаксичній структурі речення. Київ: Вид-во Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. 2016. 252 с.
30. Слободян М.Р. Частки української мови: історія вивчення та сучасне трактування. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія "Філологічні науки"*. *Мовознавство*, № 12, 2019. http://ddpu-filolvisnyk.com.ua/uploads/arkhiv-nomerov/2019/NV_2019_12/44.pdf
31. Словник епітетів української мови / За ред. Л. О. Пустовіт. Київ: Довіра, 1998. 431 с.
32. Співак О. Як уникати невластивих українській мові форм активних дієприкметників теперішнього часу? *Урок української*. 2001. № 5. С. 19-22.
33. Сучасна українська літературна мова / За ред. М. Я. Плющ. Київ: Вища школа, 2003. 430 с.
34. Українська мова. Енциклопедія. Київ: Українська енциклопедія, 2000. 752с.
35. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. Київ: Наукова думка, 2019. 392 с.
36. Фенко М., Мацюк З. Історичнозумовлений периферійний статус прислівника в системі частин мови. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки*. 2016. № 1(1). С. 95-100.
37. Шуст, Л. М. Західнополіські вигуки-прокльони в системі негативних комунікативних формул українців. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород: Видавничий дім "Гельветика", 2018. Т. 1. Вип. 7. С. 56-60.

Підписано до друку 02.07. 2023р. Формат 60x84 1/16
Папір друк. № 1 Спосіб друку офсетний. Умовн. друк. арк. 8,21
Умовн. фарбо-відб. 8,32 Обл.-вид. арк. 8,32
Тираж 100. Зам. № 23 –125

Видавничий центр КНЛУ
Свідоцтво: серія ДК 1596 від 08.12.2003 р.

Віддруковано "Видавництво Ліра-К"
03115, Київ, вул. Василя Стуса 22/1
Свідоцтво про внесення до державного реєстру
Серія ДК № 3981.